

Herlige sententzer aff den hellige Scrifft

Rasmus Clemens Bolstad Rustad

Veileder: Professor Hallgeir Elstad

Fordypningsoppgave i Teologi,

UNIVERSITETET I OSLO,

Det teologiske fakultet,

Våren 2019

Herlige sententzer aff den hellige Scriftt

© Forfatter Rasmus Clemens Bolstad Rustad

År 2019

Tittel Herlige sententzer aff den hellige Scrifft

Forfatter Rasmus Clemens Bolstad Rustad

<http://www.duo.uio.no/>

Trykk: Reprosentralen, Universitetet i Oslo

Sammendrag

I denne fordypningsoppgaven har jeg analysert to tekstaltertavler fra to kirker på Vestlandet, Gamle Gaupne kirke og Vereide kirke. Jeg vil se på altertavlene ut ifra et historisk og kunsthistorisk perspektiv. En viktig bakgrunnshorisont er den såkalte billedstriden i Bergen, som utspant seg mellom rådsherrene og biskop Jens Schjelderup i perioden mellom 1568-1572. Bakgrunnen for striden var at Schjelderup fjernet fem statuer fra høyalteret i Bergen domkirke. Det endte med at det ble forlik mellom rådsherrene og Schjelderup. Et sentralt skrift fra den perioden er et som Schjelderup skrev i 1572 «En Christelig Vnderuisning aff den hellige Scriff, om huad en Christen skal holde, om Affgudiske Billeder og Stytter vdi Kirckerne». Skriftet er viktig bidrag i billedstriden i Bergen.

Etterfølgeren til Schjelderup, Anders Foss, var biskopen som fikk laget de første katekismaltertavlene. Det er ingenting som tyder på at Foss gikk inn i kirkene og fjernet statuer eller bilder. Han virker på den måten mildere en Schjelderup. Malen for disse altertavlene ble bestemt på synodemøtet i 1589, som han ledet. Denne sa noe om utsmykningen av tekstaltertavlene. Forsiden av alterskapet skulle inneholde trosbekjennelsen i midten, dåpsbefalingen og innstiftelses-ordene av Nattverden på hver sin side, mens når man lukket alteret igjen, finner man på baksiden Fadervår flankert med De ti bud.

Tekstaltertavlene kom som et resultat av katekismefromhet, iver etter å følge opp påbudet fra kirkeordinansen om billedfiendtlighet, og katekismeopplæring. Jeg gjør en sammenligning av to altertavler. Begge altertavlene henger i kirker i Sogn og Fjordane, Bjørgvin bispedømme. Den ene altertavlen, som er fra 1589, finner man i Gaupne gamle kyrkje i Sogn prosti. Den andre henger i Vereide kyrkje i Nordfjord prosti. Denne er fra 1604.

Dette var min problemstilling. Hvilke forskjeller og likheter finnes mellom tekstaltertavlene i Gaupne gamle kyrkje og Vereide kyrkje, og i hvilken grad reflekterer de synodemøtet i Bergen (1589) og superintendent J.S. skrift «Een Christelig undervisning aff den hellige Scrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene»?

Svaret må være at de begge i aller høyeste grad passet inn i Schjelderups tekst og hans tanker rundt hvordan menigheten skulle omvendes kun ved hjelp av Den hellige skrift. Begge to inneholder det som presten i skriftet til Schjelderup vil ha «herlige stenser av den hellige skrifet».

Funnene mine i denne oppgaven er at de to altertavlene har noen likhetstrekk, men også endel som skiller de fra hverandre. Begge kirkene har rød og grønn maling i rammeverket. Det som vi merker som likt er at svart bakgrunn og gullbokstaver. Begge kirkene har trosbekjennelsen i midtfeltet. Innstiftelsesordene er like hverandre i kirkene. Begge kirkene har alle de fem katekismedelene. Det som også er likt i begge kirkene er at de bruker forskjellige bibelværs flittig.

Det som er ulikt er. I Gaupne gamle kyrkje finner man fader vår på baksiden av altertavlen. Dette gjør man ikke i Vereide kyrkje. Fader vår finner man på fremsiden under trosbekjennelsen i Vereide kyrkje. Enn annen forskjell er de ti bud. I Gaupne gamle kyrkje skriver de i en stor sammenhengende tekst. Det gjør man ikke i Vereide kyrkje, der deler man De ti bud inn i nummer fra 1-10. I Vereide kyrkje er «J» og «F» «V» «V» litt mere forseggjort. Dette er forskjellig fra Gaupne gamle kyrkje som ikke har det. Vereide kyrkje har diverse bilder i rammeverket. Det har ikke Gaupne gamle kyrkje. Gaupne gamle kyrkje har store bokstaver det har ikke Vereide kyrkje.

Hvilken av tekstaltertavlene passer best til malen til Anders Foss? Den som passer best til malen til Anders Foss er Gaupne gamle kyrkje. Den hadde Fader vår på baksiden og den hadde ikke bildeframstillinger av engler og stjernehimmel. Det som jeg er mer usikker på er bibelhenvvisninger til andre bibelvers. Figurene som man finner i rammeverket i Vereide kyrkje finner jeg ikke noe om på synodemøtet fra 1589. Det som derimot er sikkert er at skrift skulle det være på altertavlen.

Forord

Alle steder man kommer til har en historie. Noe som har fascinert meg mye er kirkehistorie og kunsten i kirkerommet som man kommer inn i. Hva er historien bak bildet eller tekstene? Jeg husker godt da vi hadde forelesningene i protestantisk religion om bilder og katekismen. Jeg syns det var interessant da jeg fikk høre at det fantes altertavler som bare inneholdt tekst, så da ble dette valget enkelt å ta. Dette var noe som jeg vil fordype meg i og finne ut mer om. Katekismen er også noe som har fascinert meg i stor grad. Jeg husker selv da jeg som ung konfirmant lærte meg å rappe «Fader vår».

Det er ganske mange som jeg vil takke for at denne oppgaven ble til. Jeg vil takke veilederen min Hallgeir Elstad, for gode råd og tips. Jeg vil takke min søster Ragni som har vært en viktig støttespiller. Jeg vil også takke kona mi Karen. Jeg vil gjerne takke Hanne Tangerud, for gode råd og tips.

Jeg vil takke fortidsminneforening for at de slapp meg inn i Gaupne gamle kyrkje og for fin omvisning i kirken. Videre vil jeg takke Gloppen menighet som lot meg besøke Vereide kyrkje. Jeg må også takke min far John for at han ble med på tur til Vestlandet og stilte opp med bil.

Innholdsfortegnelse

1	Innledning.....	1
1.1	Tema og problemstilling.....	1
1.2	Metode.....	2
1.3	Litteratur.....	3
1.4	Oppgavens disposisjon.....	4
2	Bakgrunn.....	6
2.1	Ikonoklasmen.....	6
2.1	Karlstadt og Luther.....	7
2.2	Det pedagogiske blikket, ordet og katekismeopplæringen.....	9
2.3	Billedstriden i Bergen og tekstaltertavlene.....	11
2.4	Jens Schjelderup.....	14
2.5	Jens Schjelderups syn på bildene.....	15
2.6	Tekstaltertavler.....	17
3	Tekstaltertavlen i Gaupne gamle kyrkje.....	19
3.1	Gaupne gamle kyrkje.....	19
3.1.1	Dåpens sakrament.....	21
3.1.2	Marc X.....	21
3.1.3	A.c.t X.....	22
3.1.4	De ti gudsbud EXOODI X.....	22
3.2	Analyse av Gaupne gamle kyrkje, kyrkjerom og tekstaltertavle.....	23
4	Tekstaltertavlen i Vereide kyrkje.....	25
4.1	Vereide Kyrkje.....	25
4.1.1	De ti gudsbud.....	28
4.1.2	Dåpens Sakrament.....	29
4.1.3	Øvrige Bibelvers.....	29
4.2	Analyse av altertavlen i Vereide kyrkje.....	29
5	Sammenligning mellom Vereide kyrkje og Gaupne gamle kyrkje.....	33
6	Oppsummering og konklusjon.....	37
	Litteraturliste.....	41
	Vedlegg.....	44

1 Innledning

1.1 Tema og problemstilling

Katekismen er noe som har vært med på å prege vår norske kultur gjennom århundrer. Helt opp til nyere tid måtte enhver lære de ti bud, trosbekjennelsen, nattverden, dåpen og Fader vår, for å nevne noe. Kort sagt det som man kan finne i Luthers lille katekisme.

Ofte når man går på gudstjeneste i Den norske kirke synger man blant annet salmen “Herregud, ditt dyre navn og ære” skrevet av Petter Dass. Det er en salme som de fleste av oss kjenner til. Denne salmen tilhører de kjente katekismesangene. Formålet med katekismesangene var kristen opplæring av allmuen.

Ragne Bugge, som har forsket på tekstaltertavlene i Danmark-Norge fra 1600-tallet, framholder at det kan være vanskelig å definere ordet katekismealtertavle. Normalt sett kan man definere det som en altertavle som inneholder alle de fem delene eller bare noen deler av katekismen. De fem delene var de ti bud, trosbekjennelsen, nattverden, dåpen og Fader vår. Det fantes imidlertid få eksemplarer som inneholder hele katekismen. Ifølge Bugge fantes det fire i Norge, mens det i Danmark fantes åtte som inneholdt hele katekismen.¹

Kunsthistorikeren Sigrid Christie sier at det var mange statuer som ble bevart i kirkene etter reformasjonen, faktisk så mange som 60 Olav-figurer, 160 krusifikser og 100 madonna-statuer. Fra min egen kjennskap vil jeg nevne at i Ringeby stavkirke fra 1200-tallet har en statue av St Lars. Det som Christie her viser, er at det ikke var så mange bilder og statuer som ble fjernet fra kirkene i Norge. Biskop Jens Nilsøn nevner at det fantes omkring 75 kirker som var nedlagt eller kirker som ble tatt ut av bruk i en oversikt i Oslo og Hamar stift i 1574-1597. Av de 75 kirker er det kun to som ennå er bevart, nemlig Tinglestad og Bønsnes. Christie skriver at det mest sannsynlig er flere kirker som er tapt før reformasjon ble innført i Norge. Allerede på attenhundretallet fortelles det om at en rekke middelalderskulpturer som fantes i kirkene har gått tapt.²

¹ Bugge, Ragne *Tekstaltertavlene i Danmark-Norge 1600: I Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610*, 1990 lest 05.04.2019 Tilgjengelig via: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007110801039?page=307 s 307 nedlasta 05.04.2019

² Christie, Sigrid, *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800*, s. 17, 1973

Jeg vil i denne oppgaven se nærmere på to slike tekstaltertavler som inneholder hele katekismen. Nærmere bestemt vil jeg ta for meg altertavlene i Vereide kyrkje og i Gaupne gamle kyrkje. Vereide kyrkje ligger i Nordfjord prosti og er en middelalderkirke fra 1100-1200. Den fikk sin altertavle i 1604. Gaupne gamle kyrkje er fra 1647-53 og fikk sin altertavle i 1589, Gaupne gamle kyrkje ligger i Sogn prosti. Begge kirkene er lokalisert i Sogn og Fjordane i Bjørgvin Bispedømme. Disse to inneholder hele katekismen. De kan man definere som rene tekstaltertavler med noen bilder i rammeverket. Jeg kommer videre til å bruke tekstaltertavler i min besvarelse, siden det er tekstaltertavler som jeg kommer til å se på. Jeg valgte disse to altertavlene fordi de var nærme hverandre i år. De ble til med femten års mellomrom. Det som man kommer til å merke seg, er at selv om de ble til mellom en kort tids mellomrom, er det allikevel pikante forskjell mellom dem.

Tekstaltertavlene må sees på bakgrunn av billedstriden i Bergen og det nevnte skriftet til superintendent Schjelderup. Anders Foss, Schjelderups etterfølger som superintendent i Bergen, fikk laget de første tekstaltertavlene i Norge. Det har derfor vært viktig å sette seg inn i skriftet til Schjelderups om ”affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene”, for å kunne se dem i en historisk sammenheng.

Problemstillingen min er: Hvilke forskjeller og likheter finnes mellom tekstaltertavlene i Gaupne gamle kyrkje og Vereide kyrkje, og i hvilken grad reflekterer de synodemøtet i Bergen (1589) og superintendent J. Schjelderups skrift «Een Christelig undervisning aff den hellige Scrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene?»

1.2 Metode

I arbeidet med besvarelsen av problemstillingen kommer jeg kommer til å bruke en historisk metode, som innebærer at jeg vil studere tekstaltertavlene ut ifra den tiden da de ble laget. Det vil si at jeg må ta høyde for den historiske konteksten og lese altertavlene med et utgangspunkt i synodemøtet i Bergen i 1589, billedstriden i Bergen og skriftet til Schjelderup.

Som del av analysen vil jeg sammenligne de to tekstaltertavlene i henholdsvis Vereide kyrkje og Gaupne gamle kyrkje. Jeg kommer til å vurdere dem opp mot hverandre og vil der se på

forskjeller og likheter mellom tekstaltertavlene. For å forstå bedre tekstaltertavlene kommer jeg til å bruke nærlesing av enkelte deler av tekstaltertavlene. Disse altertavlene har vært med å prege den tidlige reformatoriske kirke og dannelsen av den lutherske kirke.

1.3 Litteratur

Altertavlene i seg selv må sies å være primærmateriale for denne oppgaven. Av skriftlig primærkilder har jeg brukt Jens Schjelderups skrift *Een Christelig undervisning aff den hellige Schrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi*,

Litteraturen som jeg vil benytte meg av er følgende, Carsten Bach-Nielsens *Billedkunsten*, dette gjør jeg hovedsakelig for å forstå litt hvordan konteksten var i Norge ut fra et dansk ståsted, siden Norge var en del av Danmark.

Boken, Bergen stifts biskoper og *Præster efter refomationen II*, kommer jeg til å lese i den hensikt for å forstå hvem som er prest i Gloppen.

De som har forsket mest på tekstaltertavlene er Ragne Bugge og Sigrd Christie. Jeg kommer til å bruke to artikler av Ragne Bugge, *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekisme altertavlene*, og *Tekstaltertavlene i Danmark-Norge 1600*. Den som jeg kommer til å bruke av Sigrd Christie, er Christies bok *Den lutherske ikonografien i Norge inntil 1800*. Det er nødvendig å bruke disse to forfatterne for å få større forståelse av billedstormerne og tekstaltertavlene.

En annen forfatter som jeg kommer til å bruke mye er Nils Gilje. Han har skrevet om billedstriden i Bergen og skriftet til Jens Schjelderup. Gilje har også skrevet en del om Absalon Pederssøn Beyer og Annes Pedersdatter. Det som jeg kommer til å bruke av Gilje er følgende *Saa ere nu saadanne Billedstøtter døde træ oc stene. Billedstriden i Bergen 1568-1572*, og *Heksen og humanisten: Anne Pedersdatter og Absalon Pederssøn Beyer: en historie om magi og trolldom i Bergen på 1500-tallet*.

Jeg vil også anvende en artikkel av professor Tarald Rasmussen om ikonoklasme i luthersk sammenheng: *Iconoclasm and religious images in the Early Lutheran tradition*, Jeg har også

hatt nytte av å lese Roald Flemstads artikkel: *Luthersk billedtenking og ortodoksiens altertavle i Norge*.

En annen forfatter som jeg kommer til å gjøre litt bruk av er Jostein Fets bok *Lesande Bønder: litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*. Dette hovedsakelig fordi Fet omtaler hvordan barnelærdommen påvirket de unge og uerfarne, altså de lesende bøndene.

Jeg kommer også til å bruke en del tekster om de to kirkene jeg har valgt å sammenligne. Disse er hovedsakelig skrevet av lokalhistorikere. De jeg kommer til å bruke er *Vereide kyrkje 1963*, Fylkesleksikons artikkel om Vereide kyrkje. I Gaupne gamle kyrkje kommer jeg til bruk Per Jan Laviks artikkel: *Gaupne gamle kyrkje i Sogn*.

1.4 Oppgavens disposisjon

Kapittel to er bakgrunnskapittelet, her kommer jeg til å skrive litt om ikonoklasmen og hvordan den var mest utbredt i Europa. Jeg vil deretter skrive litt om Jean Calvins reformerte kirke, videre vil jeg se litt på Martin Luther og Andreas von Bodenstein Karlstadt, og deres tanker om statuer og bilder. Jeg vil deretter bevege meg inn på Det pedagogiske blikket, ordet og katekismeopplæringen. Videre i kapittelet vil jeg se på billedstriden i Bergen. Her kommer jeg til å se litt på forhistorien knyttet til Jens Schjelderup og deretter bevege meg inn på skriftet hans om dette temaet.

I kapittel tre vil jeg se på Gaupne gamle kyrkje og analysere deler av altertavlen. Her skriver jeg litt om forhistorien til kirken og hva som man finner i kirkerommet. Gaupne gamle kyrkje, er bygd mellom 1647-1652. Selve altertavlen er fra 1589. Jeg vil nærlese enkelte av delene i tekstaltertavlen. I kirken finner man også apostlene i helfigur, rundt omkring i hele kirken. Disse kom til kirken på 1660-årene. Det var presten Schanke som fikk lagd disse bildene av apostlene i helfigur. Jeg komme til å analysere Gaupne gamle kyrkje, kirkerom og tekstaltertavle.

I kapittel fire skriver jeg om Vereide kyrkje, her kommer jeg til å analysere deler av altertavlen. Her kommer jeg til presentere litt om kirken. Jeg forteller litt hva som man kan

finne i kirkerommet. Her kommer jeg også til å gjøre som med Gaupne gamle kyrkje, nærlese enkelte av delene av tekstalertavlen. Jeg vil deretter skrive litt om Absalon Absalonsen Beyer, han som fikk lagd altertavlen i Vereide kyrkje, Jeg skriver så litt om hans foreldre, bergenshumanisten Absalon Pederssøn Beyer og hans mor heksen Anne Pedersdatter. Jeg vil deretter analysere enkelte deler av tekstalertavlen.

I kapittel fire drøfter jeg kirkenes forskjeller og likheter opp imot hverandre.

I kapittel fem oppsummerer jeg de funnene jeg har gjort gjennom arbeidet mitt.

2 Bakgrunn

Den historiske utviklingen av ikonoklasmen er sentral for å forstå den bildedebatten som fant sted i Bergen i 1568 og frem til 1589. Det viktige er å se ikonoklasmens historiske utvikling i forbindelse med Martin Luther og Andreas von Bodenstein Karlstadt. Dette er to personer som hadde stor betydning for billedstriden i Bergen selv om den hendte femti år senere.

Det er flere faktorer som har spilt inn for billedstriden i Bergen. Iveren etter å følge opp påbudet fra den danske kirkeordinansen, billedfiendtligheten, kryptokalvinisme og det pedagogiske blikket, er noe du vil møte i dette kapittelet.

2.1. Ikonoklasmen

Hva er ikonoklasme? Ikonoklasme vil si billedstormere. Ordet ikonoklasme kommer fra gresk og er sammensatt av to ord: *Ikon* som betyr bilde og *klain* som kan oversettes med å knuse. Det bli ofte oversatt med ordene «bildestormer», «bildeknusere» og «Ikonoklaster». Historien til ikonoklasmen i Europa er lang. Den begynte så tidlig som 726-843 i Konstantinopel (dagens Istanbul). Pave Leo III forbød billeddyrkelse i år 726, og etter det ble mange ikoner ødelagt.³⁴ Dette var noe som lå i bakgrunnen for det hendte i Wittenberg, at det kom bildestormere dit og kastet ut bildene og statuene i statskirken i Wittenberg. Det samme forgikk i Bergen i 1569, der ble fem statuer fjernet fra Bergen domkirke av Jens Schjelderup.

Tarald Rasmussen skriver i artikkelen «Iconoclasm and religious images in the Early Lutheran tradition» at de tidlige lutherske ikonoklastene som regel kunne lokaliseres i Sør-Tyskland og på grensen til Sveits. Byene som nevnes spesielt er Zurich, Basel og Strassburg. I disse byene ble ikke bare statuene og bildene fjernet fra kirkene, men også lysestakene og monstrans.⁵⁶ De mest radikale protestantene mente at de ikke trengte slike objekter for at Gud skulle være tilstede. Mange av bildene som ble fjernet var kultbilder, relatert til en kultpraksis, hvor man tilba en avdød hellig person. Disse religiøse bildene oppnådde sin

³ <https://snl.no/ikonoklasme>

⁴ <https://snl.no/Bysants>

⁵Monstrans det vil si en gjenstand som brukes for å vise frem det innviede brødet for menigheten.

⁶ Rasmussen, Tarald: *Iconoclasm and religious images in the Early Lutheran tradition*. In: *Iconoclasm for Antiquity to Modernity*. s 108

viktighet gjennom den kulten som tilba dem. Ikonoklasmen i denne sammenheng var for å reversere måten de tilba disse relikviene. Gjennom aksjoner gjort av dominerende protestantiske grupper ble disse bildene avvist og fjernet.⁷

Jean Calvin (1509-1564) var mannen som grunnla den reformerte kirken og mannen bak det reformerte billedsynet. Dette synet skulle få betydning for billedstriden i Bergen. Calvins bildesyn skilte seg dramatisk fra synet til Martin Luther (1486-1546), mannen som var en av de viktigste utløserne av reformasjonen. Luthers syn på bildene, kan man si kort var ambivalent, han likte bildene, og så lenge man ikke begynte å tilbe dem som personer, så var han fornøyd.

Calvin og flere av hans støttespillere, blant dem, Ulrich Zwingli (1484-1531), argumenterte for sitt syn med utgangspunkt i bildeforbudet i Det gamle testamente. Bildeforbudet i de reformerte kirkene kommer blant annet til uttrykk i kirkerommet. Det er ingen billedlige fremstillinger av hvordan Gud er i kirkerommet til de reformerte kirkene.⁸ Luther opplevde selv billedstormer i Wittenberg og han reagerte på det.

2.1.1 Karlstadt og Luther

Andreas von Bodenstein Karlstadt (1481-1541) og Martin Luther (1483-1546) var begge professorer i Wittenberg. I begynnelsen av reformasjonen var Karlstadt en av Luthers støttespillere. Etter hvert gikk de hver sin vei og endte som bitre fiender. Karlstadt gikk mer drastisk til verks når det gjaldt fjerning av bilder. Luther skrev en tekst alt i 1524 som tok for seg spørsmålene om ikonoklasmen. Den kom akkurat mens den lutherske bevegelsen begynte å endre sin profil, fra en reformatorisk bevegelse til i retning av en mer ensrettet bevegelse med en skarpere teologisk profil.⁹

I 1522 gikk Karlstadt inn i kirken i Wittenberg og fjernet bilder og statuer i kirken. Dette forsvarte han med henvisning til Det gamle testamentet. Karlstadt hadde følge av bønder, håndverkere og studenter. I Slottskirken i Wittenberg fantes det mange relikvier, deriblant en torn fra Jesus sin panne, en nagle fra hans hånd, en flik av skjorten til døperen Johannes, et

⁷ Rasmussen. s. 113

⁸ <https://snl.no/kalvinisme>

⁹ Rasmussen. s. 108

brødstykke fra da Jesus innstiftet nattverden og brystmelk fra jomfru Maria. Totalt så var det over 18.000 relikvier i kirken.¹⁰

Luther selv, var på den denne tiden, i skjul i Wartburg fordi det var fare for at han kunne bli drept som kjetter etter riksdagen i Worms. Når Luther kom tilbake til Wittenberg, erklærte han det som Karlstadt hadde gjort for ugyldig og avviste det. Luther klarte på den måten å gjenopprette ro og orden i Wittenberg. Karlstadt forlot året etter Wittenberg og Sachsen. Han sluttet seg senere til kalvinismen, siden han hadde det samme synet som dem angående nattverd og bilder.

Kritikken mot Karlstadt dreide seg om dette med å fjerne bildene. Luther mente at bildene ikke skulle fjernes foran øynene til de troende, men fjernes fra hjertene deres. På dette viset unngikk man at troen ble skadet. Luther mente at Karlstadt ikke forsto hva tro var for noe. Karlstadt på sin side argumenterte for bildefjerningen i et mer rasjonelt perspektiv ved blant annet å si at krusifikset bare viser Jesu kroppslige lidelse, men det er det på innsiden som teller, nemlig den åndelige lidelsen. Dermed er krusifikset ikke til noe hjelp.¹¹

Når Karlstadt leser Bibelen, er det i mer bokstavelig forstand, også når han argumenterer med flere konkrete henvisninger til ulike bibelsteder. Han viser blant annet til femte Mosebok kapittel sju, vers fem, hvor man kan lese følgende: «Men slik skal dere gjøre med dem: Riv ned altrene deres, slå i stykker steinstøttene, hugg ned Asjera-stolpene og brenn opp gudebildene.»¹² Dette er i stor grad med på å bestemme hvorfor han valgte å gå inn i kirken og fjerne bildene.¹³

Det andre og kanskje de viktigste argumentet som Luther framførte mot Karlstadt, er at ingen skal være forpliktet til å ødelegge bildene. Det er ikke en synd å la bildene være der de er, selv om det er falske bilder av Gud. Det er opp til den kristne om bildene skal fjernes eller ikke. Luther sier at det ikke er det samme som å definere bruk av bilder i kirkene. For Luthers del er det virkelige spørsmålet alltid hva de troende i hjertet mener, og bilder og statuer i kirkene er dermed uviktig i denne sammenheng. Luther konkluderer med at alt er avhengig av deres bruk i forhold til de troende.¹⁴ Dermed kan man si at Luthers eget syn på bilder er

¹⁰ Gilje, Nils. *Saa ere nu saadanne Billedstytter døde træ oc stene. Billedstriden i Bergen 1568-1572*. Bergen, 2011, s. 77

¹¹ Rasmussen s 109

¹² 5.Mos. 7, 5

¹³ Rasmussen, s. 109-111

¹⁴ Rasmussen, 110

ambivalent. Han likte bilder så lenge man ikke begynte å tilbe dem. Det som Luther opplevde var at folk valfartet frem og tilbake for å tilbe noen relikvier og helgensteder. Luther foretrakk bilder som kun inneholdt tekst, da var det mindre mulighet for å tilbe dem. Men hvis det absolutt skulle være en altertavle som måtte inneholde et bilde, burde dette vise et bilde fra fortellingen om Jesu liv. Kombinasjonen av Jesus som innstiftet nattverden og innstiftelsesordene er en vanlig kombinasjon. Dette var noe som Luther vil godta.¹⁵

2.2 Det pedagogiske blikket, ordet og katekismeopplæringen

Det pedagogiske blikket på bilder har vært viktig for Luther. Bildene kunne gi hjelp for de som tror på Gud. De som ikke trenger andre trosnøkler kan bruke bildene for å formidle tro. Noe av det viktigste pedagogiske hjelpemidlet ifølge Luther, var en god katekisme som var enkel, solid og enfoldig.¹⁶ Man kan med dette i tankene da spørre seg: Er det da bedre med altertavler som kun har med tekst?¹⁷

Etter reformasjonen fikk ordet en mye større plass i gudstjenesten, i første rekke gjennom vektlegging av prekenen. Denne tankegangen kom spesielt til uttrykk i rommets utsmykking. Kirkerommet måtte gjøres om på nytt. Det som kom inn etter reformasjonen var benkene og prekestolen. Sidealtrene ble helt borte. Det religiøse og troende mennesket ble frelst ved Guds ord. *Sola Scriptura* er latin og betyr ordet alene. Ordet henger sammen med flere faktorer, blant annet forkynnelse, opplæringen av menigheten og sakramentene. Sakramentene er i den lutherske kirke, dåpen, nattverden og delvis skriftemålet. Ved forkynnelse av ordet så blir sakramentene likt fordelt. Uten ord er det ikke noe sakrament. Sakramentet nattverden er noe som skiller mellom de reformerte og lutheranere. Luther plasserer nattverden som et viktig ledd i gudstjenesten. Feirer de reformerte nattverd, kun da som et minnemåltid, og de tar bare inn et alter når de trenger det. Bilder finnes det ikke noe av i de reformerte kirkene. Mens den lutherske kirken har for sin del valgt å beholde et hovedalter fremst i kirken. Ordet blir også forkynt med bilder hevder Luther. Professoren Hans Von Campenhausen mener at

¹⁵ Bugge Ragne, *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekisme altertavlene I: Tro og bilde*, 1991 s 90

¹⁶ Flemestad, Roald. *Luthersk billedtenking og ortodoksiens altertavle i Norge. I: Tro og Bilde*, 1991. s 111

¹⁷ Flemestad. s 110-111

Luthers syn på bildene er noe som man kan si er ganske så likt med den ortodokse kirkes syn på bildene. De ortodokse mener at bildene kan være bilder av den inkarnerte Gud.¹⁸

Adiaforon er et begrep som ble mer aktuelt i forbindelse med reformasjonen. Kort fortalt kan det forklares som en mellomting mellom å akseptere og forkaste.¹⁹ Det skulle være et skille mellom innhold og form. Luther aviser bildeforbudet i Moseloven, da han mener at dette ikke kunne gjelde som følge av den nye pakt som kom med Jesus Kristus. Ordet alene er den eneste kilden fra Gud.

Kunsthistorikeren, Sigrid Christie (1923-2004), skriver i sin bok, *Den lutherske ikonografi i Norge inntil 1800*, at det er ganske vanlig at Moses avbildes med De ti budene i hendene. Det er mest vanlig i forbindelse med kunst fra 1600-1700-tallet. Moses er dermed en representant for den gamle pakt. Dette kan være et resultat av at katekismeopplæringen, at Moses har fått sterk posisjon i kirkekunsten. Det som er spesielt er katekismens annen del, Credo, som vil si trosbekjennelsen. Det er ikke noe tvil om at Credo spiller en viktig rolle innenfor billedkunsten. Kunsten i Urnes Stavkirke i Sogn og Fjordane, fremstiller blant annet at apostlene blir ledsaget av Apostolicum, (dette vil si den apostoliske trosbekjennelse).

Den tredje part, Herrens bønn, hadde man ikke innenfor billedkunsten. Ifølge Christie, gjaldt det samme også fjerde part, dåpen. Det som ofte bli fremstilt i kirkekunsten, er Markus 10 som forteller om Jesus og barna. Dette kan man finne elementer av i Norge. Den femte delen omhandler som nevnt tidligere; nattverd-sakrament. Den hadde mye med kirkens indre liv å gjøre, og har uten tvil vært det som har hatt størst oppslutning innenfor billedkunsten. Barnelærdommens femdelte katekisme var det som la grunnlaget for menighetenes aktive gudstjeneste og andaktsliv. Det var nettopp det som ble anbefalt på synodemøtet i 1589 i Bergen, rettet mot katekismeopplæringen.²⁰

Opplæringen, skriver Jostein Fet i «Lesande bønder», var noe av det viktigste som kom til fra kirkeordinansen og den ble enda mer forsterket i forbindelse med Norges egen ordinans fra 1607. Fet sier at halvtimen etter at presten har prekt skulle vies til å undervise menigheten i katekismen. Han bekrefter at det mest sannsynlig var vanlig at bøndene ble undervist av

¹⁸ Bugge. *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekisme albertavlene* s 90

¹⁹ Flemstad. s 114

²⁰ Christie. s 153-154

klokker og prest. Fet skriver at kirken slet gjennom hele 1600-tallet med å finne klokkere som kunne undervise menigheten. Det fortelles at klokkerne fikk med kirkeritualet i 1685 krav om at de med iver skulle undervise ungdommen i *Dr. Martin Luthers lille Cateshisnum udi sine Ord og Forklaring*. Innlesingen forgikk med at klokkeren leste høyt for barna og de gjentok dette. Da hadde de strengt talt ikke bruk for egen bok. Luther hadde skrevet teksten så lett som overhodet mulig i den visshet om at de skulle kunne den utenat. Etter hvert ble katekismen omgjort til en enkel innføring i den kristne tro, slik ble de etter hvert bekjennesskrifter, for den lutherske kirke. Foreldrene fikk etter mye om og men ansvar for å skaffe barna egen katekismebok.²¹

Billedstriden i Bergen var noe som hendte femti-seksti år etter Wittenberg. Det man merker med dette er at det var likheter med det som hendte i Wittenberg mellom Luther og Karlstadt og billedstriden i Bergen. Forskjellen er imidlertid at Karlstadt handlet på egenhånd, mens Jens Schjelderup, handlet på ordre fra kongen og kirkeordinansen. Reaksjonen fra folket var imidlertid lik, for ingen av dem likte det som hadde hendt.

2.3 Billedstriden i Bergen og tekstaltertavlene

I den lutherske fromheten har Ordet alltid spilt en viktig rolle. I artikkelen *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekisme altertavlene*, gjør Ragne Bugge rede for hva hun mener kan ha vært bakgrunnen for tekstaltertavlene. Bugge mener at grunnen til at tekstaltertavlene ble innført i Danmark-Norge kan være en streben etter å følge opp det som er pålagt fra kirkeordinansen samt lovene for den dansk-norske kirke etter reformasjonen. Går vi tilbake og ser på kirkeordinansen fra 1537, finner man blant annet i Christians III fortale at en god ordinans omfatter især disse seks stykkene. Det som man kan se her er at allerede ganske tidlig etter reformasjonen, med bakgrunn i kirkeordinansen, drev man en opplæring av unge, uerfarne og ulærde kristne. Katekismen sto sterkt i kirkeordinansen. I kirkeordinansen står det også en paragraf om Norge. Her kommer det frem at man skal innføre reformasjonen med

²¹ Fet, Jostein. *Lesande bønder*, 1995, 161

største flid. Det som unge og ulærde kristne skulle lære var Guds bud, trosbekjennelsen, Fadervår, og sakramentene.²²

Det som nevnes i kirkeordinansen er det man kan finne i katekismen. Den opplæring som gis den dag i dag, bidrar til å skape en helhet i møtet med kirken. Hvis dette er utgangspunktet kan det være forståelig hvorfor riksrådsmann og lensherre Jørgen Lykke på kongens befaling, dro fra Danmark til Norge for å se til at superintendentene fulgte opp det som var påbudt fra kirkeordinansen.²³

Gjeble Pederssøn var den første lutherske superintendent i Bergen stift. Han blir omtalt som en svært moderat lutheraner, og om Pederssøn fortelles det om at han fikk en murer ved navn Odin Skotte til å hugge et bilde av «S. Hansis» i Bergen domkirke.²⁴ Med tanke på dette så var det kanskje lurt at det kom noen på besøk, slik at det ikke ble for mange bilder som bar preg av helgenkulten.

Etterfølgeren til Gjeble Pederssøn var Jens Schjelderup. Han gikk drastisk til verks og fjernet fem statuer i Bergen domkirke. Schjelderup skrev også en forsvarstale om fjerning av statuene i domkirken i skriftet *Een Christelig undervisning aff den hellige Script om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene*. Jeg kommer tilbake til skriftet senere.

Schjelderups etterfølger som superintendent, Anders Foss, var som nevnt den som fikk laget de første tekstaltertavlene i Norge.²⁵ I Nils Giljes artikkel kan man lese hvordan helgenbildene ble fjernet til fordel for tekstaltertavlene. Dette mener Gilje er et sørgelig kapittel i den tidlige reformasjonen.²⁶

Altertavlene, hadde samme stil og kombinasjon som de hadde fra før av, bare at de nå skulle inneholde fem delene av katekismen, akkurat som de gamle helgenbildene. I stedet for helgenbilder skulle det inneholde tekst fra Den hellige skrift og Luthers lille katekisme. Den første delen var De ti bud, den andre delen er Trosbekjennelsen, den tredje delen er Fadervår, Om dåpen er den fjerde delen og Om nattverden er den femte delen. Det var to synodemøter, ene i 1584, mens det andre var 1589. På synodemøtet i 1584 påla Foss prestene å droppe

²² Ellingsen. Terje *Kirkeordinansen av 1537*, 2017 s. 56 og 129

²³ Bugge. Ragne. *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekismaltertavlene*, s 80

²⁴ Christie, s18-19

²⁵ Bugge. *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekisme altertavlene* s 88

²⁶ Gilje, Nils, *Saa ere nu saadanne Billedstytter døde træ oc stene. Billedstriden i Bergen 1568-1572* s 80

festdager for helgener. Han påla de også å lese opp hele katekismen og forklare et lite stykke for menigheten hver søndag. Dette ble bestemt på synodemøtet i 1589, ledet av superintendent Anders Foss. Noe annet som også ble bestemt på dette møtet, var utsmykkingen av tekstaltertavlene. Forsiden av alterskapet skulle inneholde trosbekjennelsen i midten, dåpsbefalingen og innstiftelses-ordene av Nattverden på den ene siden, mens når man lukket alteret igjen finner man på baksiden Fadervår flankert med De ti bud. Hovedkirkene i byene skulle inneholde delene på latin, dette var i tilfellet det var utlendinger som var i byene, som ikke kunne dansk. Kirkene på landet hadde dem på dansk.²⁷

I Bach Nielsens artikkel kan man lese:

«De danske prædikanter og siden ledende mænd i reformationskirken var uenige om, hvor farlige billeder var, og om de burde forbydes. Hovedparten lagde sig op at Luthers holdning, men advarede dog mod udglidninger og henviste ofte til billedforbudet i Moseloven. Niels Hemmingsen, var den største teolog ved universitetet i 1500-tallet, var nok ut fra en læremessig vinkel tilbageholden med brugen af billeder i kirken, men han forbød faktisk kun den klasse af billeder han kaldte «overtroiske»²⁸

Det var mot denne kontekst at billedstriden i Bergen startet med Jørgen Lykke. Han var en dansk lensherre og rådmann. Lykke dro til Norge i 1568 for å se til om superintendentene passet på å rense kirken for papistiske avgudsbilder. Dette vil si helgenbilder. Han dro fra superintendent til superintendent. Jørgen Lykke kommer til sist til Bergens-biskopen, Jens Schjelderup. Besøket av Jørgen Lykke skulle ha mye å si for teologen Jens Schjelderup. Resultat av Lykkes besøk ble at Bergensbiskopen innkalte til synodemøtet med prestene i Bergen stift (det vil si Hordaland, Sogn og Fjordane og Sunnmøre).

Målet med synoden var å oppfordre til å fjerne alle bilder bortsett fra dem som var på alteret. Det var to vedtekter som ble igjen etter synoden, nemlig at bilder og voksfigurer gradvis skulle fjernes fra kirkene. Det var ikke klart om Schjelderup vil fjerne alle bilder, slik som epitafier og historiske bilder. Det som derimot er sikkert er at alle bilder som var gjenstand for kultus skulle bort fra kirkene. Allerede 28. desember 1570 fjernet Schjelderup fem av statuene i Bergen domkirke. Dette var fordi noen eldre kvinner hadde begynt å tilbe dem. To av statuene lot han ligge igjen i kirken. Resultatet av fjerningen av disse ble en åpen strid mellom rådsherrene og biskopen.²⁹ Rådsherrene ville ha statuene tilbake, men det ville ikke biskopen.

²⁷ Bugge. *Ikonomien i Norge og de norske katekismaltertavlene*, s 88

²⁸ Bach-Nielsen, Carsten *Billedkunsten*. I: *Reformationen i dansk kirke og kultur 1517-1700*, 2017, s 416-417

²⁹ Gilje, *Saa ere nu saadanne Billedstytter døde træ oc stene*. *Billedstriden i Bergen 1568-1572* s73

Rådsherrene ble så provosert av Schjelderups handlinger at de bestemte seg for å begynne med «kirkestreik». Det endte med at lensherren Mats Scheel måtte inn og mekle mellom biskopen og rådsherrene.

Søndag 21. januar gikk biskopen opp på prekestolen. Han prekte om årsaken til billedstriden og hvor viktig det var å fjerne de religiøse bildene i kirken sånn at de ikke ble misbrukt. Luther hadde selv ment at det var viktig at denne typen bilder ble fjernet. De skulle først fjernes ved hjelp av ordet og senere ved fysisk å fjerne bildene i kirken. Rådsherrene var ikke fornøyd med den forklaringen som biskopen gav fra prekestolen. De var redde for at biskopen ikke vil stoppe med bildene, og at han videre ville ribbe kirkene helt inntil mursteinen.³⁰ Men hvem var nå denne superintendenten som gikk til angrep på bildene og fjernet statuer fra Bergen domkirke?

2.4 Jens Schjelderup

Jens Schjelderup ble født på Jylland i år 1510. Han tok sin baccalaureusgrad i København i 1544, og videre studerte han noen år i Wittenberg. I 1550-årene fikk han et professorat ved København universitet innenfor fysikk. Hans egne faglige interesser gikk i retning av medisin. Schjelderup tok en doktorgrad i medisin på Universitetet i Rostock i 1556. Et år senere ble det lyst ledig et professorat i København innenfor medisin. Han søkte den stillingen, men han fikk den ikke. Kongen ville heller sende han til Bergen stift, som etterfølger etter biskop Gjeble Pederssøn. Schjelderup ble dermed biskop i Bergen stift fra 1557 og frem til sin død i 1582. Skriftet til Schjelderup ble tidlig kjent som en forsvarstale for hans syn på bildene som man kan si var preget av kryptokalvisme. En kryptokalvinist er en som bekjenner seg til den kalvinistiske læren, det vil si en lære preget av Jean Calvins billedsyn, eksorsisme og nattverdslære. Samtidig som han er en del av lutherske lære.³¹ Å være kryptokalvinist vil si at man er en person som skjuler sin støtte til kalvinistisk teologi, og som er lutheraner.

Schjelderup var elev av teologen Niels Hemmingsen (1513-1600). Niels Hemmingsen var en luthersk dansk teolog. Hemmingsen var kjent for å ha skrevet lærebøker og mange teologiske avhandlinger. I 1579 måtte han gå av som professor fordi han var i ferd med å nærme seg kryptokalvinistiske tilnærminger. Han måtte gå på grunn av sitt syn på nattverden, som var i

³⁰ Gilje, *Saa ere nu saadanne Billedstytter døde træ oc stene. Billedstriden i Bergen i 1568-1572*, s. 75

³¹ Gilje, s. 75

strid med de lutherske bekjennelsesskriftene. Hemmingsen hadde allikevel en stor innflytelse på norske og danske teologer helt til sin døde i 1600. Det som også er kjent er at Hemmingsen stod for et strengt forbud mot billeddyrkelse og avgudsbilder. Dette er noe som vi kommer til merke i skriftet til Jens Schjelderup. Gjennom Hemmingsen ble Schjelderup påvirket av det kalvinistiske tankesettet. Det er ikke klart om Schjelderup delte det samme nattverdsynet som Hemmingsen.³²

2.5 Jens Schjelderups syn på bildene

Et av de viktigste innspillet i debatten rundt billedstriden i Bergen, var skriftet som Schjelderup skrev 1572: *Een Christelig undervisning aff den hellige Scrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene*. Skriftet var meget spesielt. For det første var det skrevet på dansk og ikke på latin. Dette var fordi det ikke bare var de lærde som skulle ha nytte av skriftet, men også vanlig folk. I skriftet formaner Schjelderup både geistlige og verdslige til å fjerne «avgudsbildene» i kirkene. Boken er bygd opp som en dialog mellom bonden og presten, der presten er den som lærer opp bonden i hva som er den rette tro. Det er lite som tyder på at Schjelderup hadde noe særlig folkelig støtte i sitt syn. Schjelderup fikk også kritikk fra prester i eget stift.³³

I Schjelderups tekst stiller bonden mange kritiske spørsmål til presten. Bonden kritiserer prestens eget forhold til Karlstadt og hans ikonoklastiske program. Hvordan svarte presten på angrepet fra bonden? Presten svarer at både Luther og Karlstadt hadde sin rett i å ta avstand fra avgudsbildene. Det som presten også hevder er at Karlstadt for sin del handlet på egen hånd. Dermed var det en fare for at reformasjonen ikke ville bli gjennomført, siden Karlstadt ikke hadde noe tillatelse fra Luther for å handle slik som han gjorde.³⁴

Hvordan kunne Schjelderup tillate sånn kritikk mot seg selv? Det som er mest sannsynlig var at han var grepet av diskusjonssjangeren. Det vil si at han stiller spørsmål til seg selv som han i neste omgang svarer på (diskusjonen mellom bonden og presten).

Schjelderup hadde motstandere blant prester i sitt eget stift. Det var med andre ord viktig å komme med reelle argumenter for å forsvare sin egen posisjon som biskop. Det som man kan

³² Gilje, s 75

³³ Gilje, s 74-75

³⁴ Gilje, s 78

si er enda mer interessant, er Schjelderups bruk av Calvin i sitt forsvar av ikonoklasmen. Det som er spesielt med boken til Schjelderup, er at han bruker svært mange sitater fra Calvin. Hvordan kan man forstå at biskopen bruker Calvin så mye? Det som er hovedgrunnen var at biskopen hadde behov for å finne argumenter for sitt syn. Med det i mente at Luther ikke hadde så radikal bildeforståelse som Calvin, Karlstadt og Zwingli, var disse tre teologene gode representanter å lene seg på.³⁵

Som nevnt tidligere dukket begrepet adiafora opp i reformasjonen, og dette begrepet diskuteres på ny i teksten av Jens Schjelderup. Bonden kan i stor grad kan være svært luthersk i sin tankegang. «De gjøre huerken int eller gaat/der for maa de vel staa». Dette er argumentet som bonden legger frem og forsvarer den lutherske tankegang om bilder. Det er ifølge presten ikke noe særlig godt argument for bildene. Han mener at avgudsbildene kan være med og lede folket som er uvitende og fattige til å begynne å tilbe avgudsbildene. Presten kan derfor ikke akseptere bondens argument for å tilbe bildene.³⁶

Et sentralt teologisk spørsmål i billedstriden var at bildene kunne inneholde noe guddommelig som var til stede i bildene og i statuene. Et bilde som ble brukt på dette i skriftet til Schjelderup var om nattverden som er sentralt punkt i forbindelse med Kristus tilstedeværelse i elementene. Karlstadt hevdet bildene ikke er noe annet enn døde materielle gjenstander. Presten hevdet nesten det samme som Karlstadt, bare at han mente at helgenstatuer ikke var noe mer enn døde stokker. De kan ikke gjøre noe galt eller ondt. De har iallfall ikke noe magisk eller religiøs betydning. De er dermed noe som man strengt tatt kunne brukt til å varme opp hus og hjem med eller brukt det til å lage sin mat med.³⁷

Calvin, Zwingli og Karlstadt mente at folk var realister og at de ikke trengte religiøse bilder for å tro på Gud. Presten i boken til Schjelderup sluttet seg til de radikale reformatorene og understreket videre gang på gang at statuene ikke var noe annet «end nogle døde Træsytter». Bonden ble ikke taus av slike slående argumenter. Han mente akkurat som Luther og reformkatoisismen at bildene hadde den effekten som de hadde. I bønnen foran et krusifiks så er det Kristus som man forholder seg til, ikke det materielle objektet. Presten for sitt

³⁵ Gilje s. 79

³⁶ Gilje s. 79

³⁷ Gilje s. 79

vedkommende vil fjerne alt som kunne komme i veien for Gud, og dette vil si gjenstander og bilder. Derfor holdt han fast på den radikale protestantiske tanken at helgenbilder ikke har noen betydning. På slutten av skriftet til Schjelderup nærmer man seg det som Gilje omtaler som det tristeste kapittelet i sen-reformasjonen. For det eneste som presten kan akseptere som bilde er bilder av den hellige skrift. For det var slike bilder som presten kunne bruke for å unngå at «gamle quinner oc kerlinger» tilba slike avgudsbilder. «Herlige sententzer aff den hellige Scrifft» var det som passet seg best å tilbe. Det er dette man kan finne i tekstaltertavlene.³⁸

Opplæring var hovedargumentet for at man valgte å bruke slike altertavler. Det som presten/Schjelderup ønsket seg var til nød kun historiske bilder, men egentlig har bilder ingenting å gjøre inne i et kristent gudshus. For Schjelderup er Gud ren ånd og kan på ingen måte bli representert med bilde av en mann med hvitt skjegg. Å kunne tilbe Gud som kun ren ånd er noe som er svært likt med Calvinistisk forståelse av hvem Gud er.³⁹

Lektor Carsten Bach-Nielsen ved Aarhus universitet, (1955-) skriver i sin artikkel at Schjelderup i sin tekst nevner at de katolske landene har kraftfulle kors på altertavlene. Schjelderup mener at disse kors til og med kan være et avgudsbilde. Bonden spør da om det ikke er mulig å ha et eneste krusifiks i kirken. Presten svarer:

«Skulle man have nogen lignelse eller billede på alteret, da måtte det helst være et krucifiks. Thi efterdi alting som dêr handles bør at lyde om Kristus alene, så skulle også bemalingen eller billedet være om ham: men her tør jeg intet beslutte, thi i den hellige Skrift lyder der intet derom, og Kristus og apostlene vise os til Ordet.»⁴⁰

Christie skriver at Schjelderup ikke aviser enhver utstyking; det som han tolerer er Jesu lidelseshistorie. Biskopen skiller mellom bilder som pedagogiske og bilder som dyrkelse av mennesker. Det eneste som presten kunne tillat var bilder som inneholdt tekst.⁴¹

2.6 Tekstaltertavler

Bugge mener at det snarere var iveren for å etterfølge påbudet fra Danmark som lå til grunn for at de valgte tekstaltertavler.⁴² Det som det ikke er tvil om er at Schjelderup leste Calvin sin

³⁸ Gilje s. 79

³⁹ Gilje, 80

⁴⁰ Bach Nilsen, s 417

⁴¹ Christie, 104

⁴² Ellingsen, s. 56

bok Instiuiion. Derfor er teksten til *Een Christelig undervisning aff den hellige Scrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene* full av henvisninger til Calvin. Man har også funnet en Instiuiion som Schjelderup brukte med kommentar og understrekninger. Hvis man skal si om Schjelderup var påvirket av kalvinisme eller ikke, så kan man si at han var det. Videre kan man derfor argumentere for at både skriftet hans og Instiuiion tyder på at han var påvirket av det kalvinistiske billedsynet.

Bugge viser til at det finnes forskjellige former for tekstaltertavler. Det finnes de som bare inneholder tekst, mens det finnes de som inneholder en kombinasjon av tekst og bilder. Den eldste Bugge har registrert befinner seg i Tyskland i St. Georg kirken, fra 1537. Den eldste i Norge er Gaupne gamle kirkes fra 1589. Det som vi merker er at en tekstaltertavle er en form for katekisme-fromhet. Å undervise menigheten i katekismens fem deler, var en viktig del av det som hadde med opplæringen av menigheten å gjøre, og dette var noe som Luther var opptatt av.⁴³

Oppsummerende har vi nå sett på utviklingen fra ikonoklasmen. Til de forskjellige ideene om bilder fra Calvin til Luther og opp til Karlstadt. Vi har sett på hvordan ikonoklasmen var i Wittenberg i Tyskland. til utvikling i Danmark Norge, og dette tilfelle Bergen. Vi har sett på billedstriden i Bergen, og hva som kan være grunnen til at den kom til Norge. Iveren til og følge påbudet i fra Danmark kan være med og trekke i trådene. Vi har sett litt på livet til Jens Schjelderup og skriftet hans. Noe annet som vi har sett er utviklingen fra Schjelderup til Anders Foss og til han som fikk lagd de aller første tekstiler tavlene.

⁴³ Bugge, *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekismaltertavlene*, s 87-88

3 Tekstaltertavlen i Gaupne gamle kyrkje.

I dette kapitlet vil jeg analysere tekstaltertavlen i Gaupne gamle kyrkje. Først vil jeg gi en beskrivelse av kirken og kirkeinteriøret før jeg kommer til selve analysen av tekstaltertavlen og dens kontekst.

3.1 Gaupne gamle kyrkje

Gaupne gamle kyrkje er første gang nevnt i forbindelse med et brev fra biskopen i 1306 i Bjørgvin Bispedømme. Brevet viser at menigheten hadde en egen prest og kirke.⁴⁴

Den «nåværende» Gaupne gamle kyrkje er en laftekirke fra 1647-52, hvor noen av materialene som man finner i kirken er tatt med videre fra en eldre kirke som mest sannsynligvis var en stavkirke. Faktorene som kan tyde på at det var en stavkirke, er blant annet stavene som står igjen og stavkirkeportalene som man kan finne over inngangsdøren i den nåværende kirken. På stavkirkeportalen finner man ormer og drager i utskjæringene, som slynger seg sammen med hverandre. Det som er spesielt med dragene og ormene, er at dette er noe som har preget de Sogn-Valdreske stavkirke-typer. Stavkirkeportalene er det mulig å datere til 1100-tallet. Arkitekten Jens Zetlitz Monrad Kielland (1866-1926) mente at det i tårnet og våpenhuset er brukt materialer fra stavkirken for å få til kirken. Kielland mente også at den nye kirken mest sannsynlig ikke er reist på samme sted som den gamle kirken. Dette gjør Gaupne gamle kyrkje litt uvanlig, med tanke på at det vanligste var å reise en kirke nettopp der hvor den gamle hadde stått.⁴⁵ Døpefatet er fra 1600-tallet den er dekorert med vinranker med drueklaser. Hva som kan ha vært grunnen til at den tidligere kirken ble fjernet, kan man bare spekulere i, men det er grunn til å anta at den var i såpass dårlig forfatning at den måtte rives. Tekstaltertavle hadde de fremdeles og den kunne brukes, så for å slippe og lage en ny en så brukte de bare den gamle, sammen med portaler og staver.

⁴⁴ Lavik, Per Jan. *Gaupne gamle kyrkje i Sogn I: Fremtid for fortiden bygningsvern i 125 år.* lest 6.februar s. 140 https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012092606113?searchText=134&page=151 nedlasta 6.februar. 2019

⁴⁵ Lavik, s 140

Når man kommer inn i selve kirkerommet i Gaupne gamle kyrkje, så kan man se at den er rikt dekorert med bilder av apostlene. Disse bildene er ifra 1659, og det er Nils maler (maler var tilnavnet som han hadde fått) som har lagd disse bildene. Nils maler lagd også bildene i Dale kirke. Interiøret i Gaupne gamle kyrkje inneholder mye bilder og tekst. Veggene i kirken er malt i gult og rødt og dekorert med rosemaling. I taket finner man stjerner og en måne, samt sitater fra Det gamle testamente. Den rikeste mannen i bygda hadde etternavnet sitt på en egen benk som han skulle sitte ved og et vindu slik at folk kunne se ham. Prekestolen er fra 1667-69, det er Mange Essen som lagde den. Fargene på prekestolen er grønn, svart, gult og rødt. I felta er det malte bilde av evangelistene, bildet av evangelisten Johannes er slitt vekk der det står på den sørvestlige siden.⁴⁶ Den er malt i en vanlig renessansestil.⁴⁷

Den mest unike med denne kirken i denne sammenheng er allikevel altertavlen. Den er den eldste tekstaltertavlen i Norge og er fra 1589. Den består av de fem katekismedelene og er skrevet på dansk.⁴⁸

Altertavlen er en typisk katekismetavle fra reformasjonstiden da prinsippet om den direkte personlige tilegnelsen av skriftens ord ble hevdet strengt og konsekvent mot alle former for billeddyrkelse.⁴⁹

På altertavlen finner man det dansk-norske unionsvåpenet som inneholder latinsk innskrift som man kan oversette slik:

Christian IV, av guds nåde valgekonge i Danmark og Norge. Læresetningene for Guds kirke i det nordiske rike Danmark og Norge de provinser og øyer i det arktiske hav som er underlagt disse. Anno 1589.

Resten av altertavlen er skrevet på dansk. Midtfeltet inneholder trosartiklene, i nordfløyen finner man dåpen, og på sørsiden finner man nattverden. På baksiden finner man Fadervår, og fløyene på fremsiden inneholder de ti bud.⁵⁰ På nordøstlige siden av alteret finner man også en liten figur spikret fast på en liten kloss. Figuren er uten armer og ben, og den er merket med navnet TBS. Dette kan minne om et lite romantisk krusifiks. Høyere opp på veggen over altertavlen finner man initialene LLK. Det spekuleres i om dette kan stå for byggmesteren av

⁴⁶ http://www.norgeskirker.no/wiki/Gaupne_gamle_kyrkje

⁴⁷ Lavik, 143

⁴⁸ Lavik, 141

⁴⁹ Lavik, 142

⁵⁰ Lavik, 144

altertavlen. Det er aller mest av utstyret et flyttet ned i Gaupne nye kyrkje som stod ferdig 1907.⁵¹

Det som jeg kommer til å nærlese i Gaupne gamle kyrkje sin tekstaltertavle er dåpens sakrament og de ti bud. Disse to er de som skiller seg mest fra Vereide kyrkje. Jeg vil først gjengi begge tekstene. De kommer til å bli gjengitt med store bokstaver, slik som det står på altertavlen.

Foto: Rasmus

Rustad

3.1.1 Dåpens sakrament.

HERRE JESUS SAGDE TIL SINE DICPLER GAAR HEN I DEN GANSKE VERDEN OC PREDIKER EVANGLIET FOR ALLE GREATIVER DØPE DEM I NAFFEN FADERS OC SØNNNES OC DEN DEN HELLIGES AANDS NAFFN. HVO SOM TROR SKAL BLIVE SALIGE MEN HVO SOM IKKE TROR SKAL FORDØMTIS.

3.1.2 Marc X

⁵¹ Lavik. s. 144

LAD DE SMAA BORN KOMM TILL MIG OC FORHINDRE DEM ICKE THI GUDS RIGE HØRER SAADENTILL.

3.1.3 A.c.t X

LAND NOCTEN FORDVIDDE VANDET DISSE SKVILLE ICKE BLEFFE DØPTE SOM HAVE ANNAMENT DEN HELLIGE AAND.

3.1.4 De ti gudsbud EXOODI X

Foto: Rasmus Rustad

OC GUD TALLALLDE ALLE DISSE ORD. JEG ER HERREN DIN GUD SOM FØRDE DIG UT AV EGYPT LAND AFF TRELLOMENS HVISS. DV SKALT ICKE HAFFVE ANDRE GVDER FOR MIG. DU SKALT INGEN BILLEDE GIØRE DIG ELLER NÅGENLIG NEDLES DET SOM ER I HIMMELEN ELLER NEDER PÅ JORDEN ELLER I VANDET VINDER JORDEN DV SKALT ICKE TILBEDE DEM OC ICKE TIENE DEM. DU SKALT ICKE BRVGE HERRENS DIN GVDSNAFFN FORFENGELLIG THI HERREN VIL ICKE LAD HANNSOM BLIVE VERD VSTERAFFET SOM MVRBRV GER HANS NAFFN. KOM SABBATHENS I HVAT DV HELLIG GIØR HANNOM SEXDAGE SKALT DV ARBEIDE OC BISKICKE

AL DIN TING. MEN DEN SINVENDE DAG ER HERRENS DIN GVDS SABBATH DA SAKLT DV INTED ARBEIDE GIØRE. DV SKALT ÆRE DIN FADEROC DIN MORDER AT DV LENGE LEVFFVEI LANDET SOM HERREN DIN GVD GIFFVER DIG. DV SKALT ICKE HIELSLA DV SKALT ICKE BEDRFFIVE HOER DV SKAL ICKE STEILE. DV SKALT ICKE BERE FALSK VIDNESBYRD MOD DIN NESTE. DV SKALT ICKE BEGER DIN NESTEIS HVS. DU SKALT ICKE BERGER DIN NESTES HUSTRVR HANS SVENDE ELLER PIGEHAS OXE ELLER ASSEN ELLER NAAGETAFF DET SOM DIN NESTEHØRERTIL.OM ALLE DISSE BVDER SIER GVD SAA.JEG ER HERREN DIN GV DEN NIDKER GVD SOM HEIM SØGER FEDERNIS MISGJENINGER PAA BØRNE INDILTREDE ELLER FIERDE LED OFFVER DEM SOM MIGE HADE. OG JEG GIØR MISKVNDHEDITV SENDE LED OFFVER DEM SOM MIG ELSKE OC HOLDE MINE BVD.

3.2 Analyse av Gaupne gamle kyrkje, kyrkjerom og tekstaltertavle.

Altertavlen representerte høyeste mote innenfor sin tid og sitt område. Med sin tekst og de ti bud i store bokstaver svarte den til det pedagogiske ønsket som Martin Luther og flere andre med han hadde i møte med å gi menigheten direkte tilgang til Guds ord. Tekstaltertavlen i Gaupne gamle kyrkje er utformet etter idealene fra synodemøtet i Bergen i 1589. Det som de bestemte på synodemøtet var utsmykningen av altertavlen. Altertavlen skulle se slik ut: trosbekjennelsen i midten, med dåpen og nattverden på sidene, Fadervår skal man finne på baksiden, frankert med de ti bud. Den er uten bilder og dekor i rammeverket av altertavlen. Tekstaltertavlen plasserer seg selv i historisk kontekst ved å omtale hvem som var konge i Danmark Norge. Hvem som har bestilt den og hvem som har lagd den er imidlertid uklart. Det er heller ikke klart hvordan altertavlen kom til Gaupne.

Å sette opp katekismens fem parter var en viktig del av å undervise menigheten i Luthers lille katekisme. Ved å verbalisere troen for den enkelte menighetslem gjøres handlingen til noe mer enn bare en kulthandling. Den gjøres til noe helt annet, den gjøres til en måte å leve etter og til en tenkemåte.⁵²

Vender man blikket ut i selve kirkerommet, er noe av det mest uvanlige med denne kirken bildene av apostlene. De er rundt om i hele kirkerommet, og akkurat dette er noe som kan slå en som meget interessant. For det første så ville nok ikke Jens Schjelderup og Anders Foss ha

⁵² Bugge, Ikonoklasmen i Norge og de norske katekismelaltertavlene, s 88

likt dette. Det eneste som presten i skriftet til Schjelderup kunne akseptere var «Herlige senteser av den hellige skrift». I Gaupne gamle kyrkje er det snakk om bilder av helgener i helfigur. Dette gjør at kirken som sådan ikke er helt konsekvent i forhold til den tiden da den ble lagd. Man skulle tro at nettopp det at reformasjonen la så vekt på dette med troen på Guds ord og den hellige skrift, ville gjøre at kirken ikke ville ha bilder av apostlene. Det at den har det gjør at man møter to ulike kirkesyn og stilarter når man kommer inn i kirken. Dette gjør at kirken absolutt kan minne om en kirke fra før reformasjonen, men at den med tekstaltertavlen har sentrale trekk fra sen-reformasjonen.

Det at bildene av apostlene er fra 1660-årene bidrar allikevel til at man kanskje burde stille seg spørsmålet om hvorvidt presten Sckanke, som bestilte disse bildene av apostlene, kjente til debatten som hadde rast 80 år tidligere? Schjelderup døde i 1582, og opplevde på den måten ikke bildene som man her finner i Gaupne gamle kyrkje, siden den var fra 1647-52. Det som rådsherrene i Bergen var redd for, var at Schjelderup flekket av malingen i Bergen domkirke, helt til mursteinen. Da er det vel mulig å tenke seg at Schjelderup ikke vil være direkte begeistret for det som man fant i Gaupne gamle kyrkje. Schjelderup hadde jo motstandere blant egne prester i sitt eget stift. Kunne Schanke være uenig med Schjelderup. Det man kjenner til, er at ortodoksien var i full blomstring på 1600-tallet, 1610-1685. Altartavler fra denne perioden inneholdt statuer, tekst og bilder fra Jesu liv. En rimelig tolkning er at altartavlen i Gaupne gamle kirke har fått tilført stilelementer fra ortodoksien, noe som forklarer bildene.

Hvis man vender tilbake til dette med at Gaupne gamle kyrkje i stor grad er innredet med bilder av apostlene, kan det være interessant å igjen se på tidligere lutherske professor Hans Von Campenhausen tanker om Luthers bildesyn. Von Campenhausen skriver at Luthers syn nesten var litt ortodokst i den forstand at et bilde kunne representere den inkarnerte Gud. Med tanke på bildene i Gaupne gamle kyrkje er det verdt å spørre seg om apostlene der representerte det samme. Kan dette være grunnen til at Schanke fikk lagd bildene av apostlene? Var det for å gi et bilde av apostlene inkarnert i form av bildegjengivelser? Eller kan det være at Schanke var litt påvirket av den katolske kirke og vil at folk skulle tilbe dem? Er det mulig at bildene skapte debatt?

4 Tekstaltetavlen i Vereide kyrkje

Vereide kyrkje er helt annen type kirke enn Gaupne gamle kirke. Det som vi kommer til å merke er spesielt med den kirken er at vi vet mye mer om tekstaltertavlen. Absalon Absalonsen Beyers (1559-1639) foreldre var Absalon Pedersen Beyer og Anne Pedersdatter Beyer. Det er personer som det er viktig at vi bli kjent med for å skjønne hvorfor sønnen valgte å lage tre tekstaltertavler. Det som vi også kan merke, er at kirken og altertavlen er forskjellig fra den som vi fant i Gaupne gamle kyrkje.

4.1 Vereide Kyrkje

Vereide kyrkje er en kirke i Gloppen kommune i Nordfjord prosti i Sogn og Fjordane. Kirka er bygd på 1100-tallet og inneholder en stor tekstaltertavle. Denne altertavlen kan dateres tilbake til 1604, altså 15 år etter tekstaltertavlen i Gaupne gamle kyrkje. Det ble skrevet en bok om kirken i forbindelse med jubileum av kirken i 1963. I forbindelse med jubileet ble det skrevet dette om tekstaltertavlen.

Katekismetavla er av det slaget som kom i bruk etter reformasjonen. Prest og degn⁵³ las orda høgt for kyrkjelyden og lærte folket katekisma på den måten. Ho har eit midtfelt, 2,35 m høgt og 2 m breitt, med stjerneomanent øvst, og ellers Truvedkjeninga og Fader Vår. Fløyene (dørene) har samme høgd som midtfeltet, kan latast igjen og dekker då midtfeltet heilt. Dei har måla englefigurar øvst og ellers ymse Gudsord. Tavla er eit stillferdig vitnsmål om fromtenking og audmjuk age for Guds ord.⁵⁴

Den som fikk laget denne altertavla var sokneprest Absalon Absalonsen Beyer. Beyer fikk bygget tre tekstaltertavler i Gloppen. Den første er den man finner i Vereide kyrkje. De to andre er de i Gimmestad gamle kyrkje og Breim kyrkje.⁵⁵

Vereide kyrkje er en steinkirke med et høyt tårn, plassert i vestvendt ende. Tårnet er en integrert del av kirken og er fra 1879. Prekestolen er fra samme år. Selve kirken er en ganske enkelt innredet kirke fra 11-1200 tallet. Døpefonten er av kleberstein og er fra samme

⁵³ Degn betyr klokker.

⁵⁴ Vereide kyrkje : hovudkyrkja i Gloppen prestegjeld, 1963 s 24 lest 13.01.2019. tilgjengelig via: <https://www.nb.no/items/5c04d80e981365bb259fb726cbaf7130?page=21&searchText=vereide%20kirke> nedlasta 13.01.2019

⁵⁵Lampe, Johan Fredrik, *Bergen stifts biskoper og Præster efter refomationen II*, 1896. lest 26.01.2019

Tilgjengelig via:

<https://www.nb.no/items/564485fb73596090ad47e6e596abca25?page=187&searchText=Absalon%20Absalonsen%20Beyer> nedlasta 26.01.2019

tidsperiode som kirken. Når man kommer inn i Vereide kyrkje står man i et rom som foruten døpefont, altertavle med alerring og prekestol inneholder et epitafium. Et epitafium er et minne over en død person. Epitafiet i Vereide kyrkje er et portrettmaleri er fra 1608 og er over en treårig jente som døde, hennes navn var Beritte. Det kan være det eldste portrettmaleriet av et barn som er registeret i Norge. Koret bakerst i kirken er fra 1931, mens orgelet er fra 1981. Koret inneholder blant annet et alterbilde fra 1879 som har tittelen «Frelsarens nedtaking frå krossen». Maleriet er en kopi av en Rubens, malt av Karl Uchermann. Under kirkegulvet ved koret, ligger det mange kister med sokneprestene og deres familier. Det ligger også en kiste med et barn.⁵⁶

I kirken er det skaffet noe nyere kunst laget av kunstneren Sven Havsteen-Mikkelsen. Han har levert glassmosaikken til et vindu i koret og et alterkrusifiks i bronse forgylt med bladgull (som vi kan se på bilde). Havsteen-Mikkelsen har også laget to malerier som man kan finne hengende på nordsiden inne i kirken. Kunsten som man finner i kirken i Vereide har med andre ord et rikt spenn fra et vidt spekter av tider.⁵⁷

Når det gjelder tekstaltertavle i Vereide kyrkje, har jeg ikke funnet noe om hvordan den tidligere altertavlen har sett ut. Hvordan den altertavlen som tidligere var i Vereide så ut før den ble erstattet av en tekstaltertavle er det vanskelig å finne informasjon om. Det er ikke fruktbart å tenke mer på den katolske altertavlen i min kontekst, da det kun fører til spekulasjoner.

⁵⁶ Vereide kyrkje fylkeslekion <https://leksikon.fylkesarkivet.no/article/252a4134-c140-4c9b-9c61-6f66c13f2c3a/>

⁵⁷ Vereide kyrkje fylkeslekion <https://leksikon.fylkesarkivet.no/article/252a4134-c140-4c9b-9c61-6f66c13f2c3a/>

Foto: Rasmus Rustad

Den midterste delen av tekstaltertavlen inneholder Trosbekjennelsen og Fadervår. Nattverden er på høyre siden mens De ti bud er på venstre siden. Dåpen står på toppen av alteret. Her finner man altså de fem delene i Luthers lille katekisme, akkurat som finner i Gaupne gamle kyrkje. Lukker man altertavlen dannes det et kors. I forbindelse med Vereide kyrkje kommer jeg til å nærlese tre deler, nemlig dåpssakramentet, de ti bud og noen bibelvers som man finner øverst på vingen. Både Gaupne gamle kyrkje og Vereide kyrkje har forskjellige bibelhenviisninger som man ikke finner i Luthers lille katekisme. Dette gjelder spesielt ved dåpen. Vereide kyrkje har litt mer kunst på vingene på tekstaltertavlen, enn det Gaupne gamle kyrkje har. Se stjernehimme og engel. I Vereide kyrkje «J» og «F» «V» «V» litt forseggjort. Dette er forskjell fra Gaupne gamle kyrkje som ikke har det. Slik som vi kan se på bilde

under. Både Vereide kyrkje og Gaupne gamle kyrkje har rød og grønn maling i rammeverket.

Foto: Rasmus Rustad

4.1.1 De ti gudsbud

- 1)Jeg er herren din Gud. Du skalt icke ha fremmede guder enn mig.
- 2)Du skalt icke tage herrens Guds navn forgenelige.
- 3)Du skalt komme ihu at hellig å gjøre din hviledag.
- 4)Du skalt hedre din fader oc din morder af du maat lenge leve paa jornden.
- 5)Du skalt icke flaa i hjel.
- 6)Du skalt icke bedreive hoer.
- 7)Du skalt icke stiele.

8) Du skalt icke bære falske vitndeutsyrde imod din neste.

9) Du skalt icke begjære din nestes hus.

10) Du skal icke begære din nestes husteru, svenn, pige, oxer, assen eller noget som hanm til hør.

4.1.2 Dåpens Sakrament.

Vor herre Jesus tok de til sine discipler gaar hen i den ganske verden og prediker evangelium for alle kreatur og dømmet dem i navnet faders og søns og hellig ånds hvo som tror og bliver døpt han skal blive salig men hvo som ikke tror han skal fordømmes. Salig er de som høre guds ord og bevare dem.

4.1.3 Øvrige Bibelvers

Det er det evige lifv at de sende deg en sann evige gud og di søn Jesus Kristus du haver utsendt Johan 14 vers 12.

Hvo mig elsker han holder mitt ord og min fader elsker hannem og vi vil ville komme til hanem og vi ville gjøre bolig hos hannem Johan 17 vers 12.

4.2 Analyse av altertavlen i Vereide kyrkje.

Altertavlen i Vereide kyrkje er som nevnt tidligere laget i 1604, og ble utformet av Absalon Absalonsen Beyer (1559-1639). Hans foreldre var Absalon Pedersen Beyer og Anne Pedersdatter Beyer. For å kunne forstå bedre hvorfor Absalonsen Beyer valgte å lage tre tekstaltertavler er det viktig å kjenne til historien med foreldrene hans. Her kommer litt informasjon om foreldrene til Absalon Absalonsen Beyer.

Moren Anne er kjent for hun ha blitt tiltalt og brent som heks. Anne ble tiltalt to ganger for trolldom: første gang i 1575 ble Anne Persdatter frikjent, andre gang i 1590 ble hun dømt og brent på bålet. Rettsprosessen mot Anne Persdatter var spesiell. På det første rettsmøtet nektet hun selv å møte, og hun sendte sønnen sin, presten Absalon. Dette var en grov fornærmelse mot rettsmyndighetene og medførte at hun ble brent på bålet. Hun ble da med tvang ført til rettslokalet i 1590. Her var det mange som vitnet mot henne. Hun ble annet anklaget for ha drept fem mennesker ved å kaste sykdom på dem. Den verste anklingen kom fra hennes tjenestepike gjennom 20 år. Tjenestepiken fortalte blant annet at hun var blitt forvandlet til en

hest og brukt til å reise til stevne på Lyderhorn (ikke langt unna Bergen). Her møtte hun andre hekser hvor de planla et angrep mot Bergen. De skulle blant ramme byen med brann og naturkatastrofer og annen djevlskap. Anne forsvarte seg, og mot anklagen om å ha forgiftet et barn svarte hun: «Det dør mange barn i byen, ikke har jeg drept dem alle». Det var mange prester som forsvarte henne. Med 37 segle ble Anne likevel dømt av blant av rådsherrene, borgemesteren og lagmannen. Hun ropte ut etter sigende sin uskyld helt frem til offerstedet på Nordnes. Etter at Anne Persdatter ble brent på bålet, fikk stattholderen i Norge Axel Gyldenstjerne, beskjed fra København om å rydde opp mellom striden imellom de prestene som støttet Anne og borgerne i Bergen. Familien til Persdatter prøvde å renske navnet sitt 1596 på herredagen, det vil si høyesterett. I 1598 konkluderte herredagen med at de ikke fikk medhold i saken. Det med ble andre ord som skulle stå ved sin makt. Anne Persdatters død kan sies å ha vært startskuddet på hekseprosessen i Norge.⁵⁸

Absalon Pedersen Beyer, faren til Absalon Absalonsen Beyer, er den mest kjente personen innenfor bergenshumanismen. «Humanist» hadde på den tid en helt annen betydning enn ordet har i dagens samfunn. Den gang kan man si at ordet «humanist» blant annet betydde at man vil gå tilbake til historien og skrive om den. Dette var noe som Pedersson Beyer gjorde. Pedersen Beyer er kjent for å ha skrevet *Om Norges rige*. Dette er en bok som forteller om Norges storhetstid. Det som man kan si var et viktig for humanisten var at de skrev dagbok. Dagboken til Pedersson Beyer er i dag en viktig kilde til livet til menneskene i Bergen på slutten av 1500-tallet. Dagboken er med på å fortelle om billedstriden i Bergen.⁵⁹ Dagboken til Absalon Pedersen Beyer er skrevet mellom 1552 og frem til i 1572. Den er spesiell, siden den er skrevet på latin, men den ble senere skrevet på norsk. Noe annet som var med å understreke at Absalon Pedersen Beyer var humanist, var at han drev med studier av astrologi. Dette var en lærdom som han fikk gjennom sine studier i Wittenberg. Der han studerte under Phillip Melanchthon, Luthers nære medarbeider og venn. Melanchthon var sentral innenfor den protestantiske kirken. Gilje skriver at Melanchthon også hadde studert astrologi i tidlige år.⁶⁰ Den lærdommen som Pederssøn Beyer fikk fra Wittenberg, tok han med seg videre til Bergen. I Bergen brukte Pedersen Beyer disse studiene ved å se på aktuelle endetidstegn fra

⁵⁸ https://nbl.snl.no/Anne_Pedersdotter

⁵⁹ Gilje, Nils s. Gilje, *Saa ere nu saadanne Billedstytter døde træ oc stene. Billedstriden i Bergen i 1568-1572*, s 73

⁶⁰ Gilje, Nils. *Heksen og humanisten: Anne Pedersdatter og Absalon Pederssøn Beyer: en historie om magi og trolldom i Bergen på 1500-tallet*, 2010 Bergen s 147

Gud. En hans største interesser var tolkninger om skyformasjoner over Bergen. I likhet med sin samtid trodde Absalon Pedersen Beyer på trolldom.

Absalon Absalonsen Beyer, opphavsmann til tekstaltertavlen i Vereide kyrkje, tok ikke til motmæle da moren ble dømt som heks. Er det mulig å tenke seg at han var enig i at hun var en heks som fortjente sin straff? Eller var det for risikabelt for ham å protestere? Absalon Absalonsen Beyers første prestekall var som kapellan i Bergen domkirke. Senere ble han kapellan i Gloppen i 1594 og sokneprest på samme sted i 1603. Det blir antydnet at Absalon Absalonsen var gift med en kvinne som hadde slektskap med borgermesteren i Bergen, Lauritz Hanssøn og byfogd Claus Meltzow. Det spekuleres i om grunnen er at Absalonsen Beyer ikke gikk til motmæle var at han var gift inn med overklassen og derfor ikke vil bli forbundet med henne.⁶¹

Gjennom en telefonsamtale med tidligere sokneprest i Gloppen menighet, fikk jeg blant annet vite at det er to faktorer som spilte inn for Absalon Absalonsen Beyer bestilling av tekstaltertavlene. For det første ville han ikke bli forbundet med sin mor, og for det andre så ville han bygge sin prestekarriere.⁶²

Vereide kirkes tekstaltertavle er den første Absalon Absalonsen Beyer fikk laget. Den har, som nevnt tidligere, tre bilder øverst. Den midterste har bilde av stjerner, mens de to andre har bilde av engler. Den er ellers skrevet med gullbokstaver. Dette gjør at skriften trer godt og tydelig frem mot den svarte bakgrunnen. Foruten de fem katekismedelene, er det skrevet to andre bibelvers som har liten sammenheng med de øvrige delene i katekismen. Disse to versene er Johannes kap. 14, vers 12 og Johannes kap. 17, vers 12. I oversettelsen fra 2011 så står det: «Sannelig, sannelig, jeg sier dere: Den som tror på meg, skal også gjøre de gjerningene jeg gjør, ja, enda større gjerninger, for jeg går til Far.»⁶³ «Og Da jeg var hos dem, bevarte jeg dem i ditt navn, det navnet du har gitt meg. Jeg passet på dem, og ingen av dem gikk fortapt unntatt fortapelsens sønn, så Skriften skulle bli oppfylt.»⁶⁴

⁶¹ <http://zinow.no/tngfiles1010/getperson.php?personID=I3247&tree=tree1zinow>

⁶² Olaf Sigurd Gundersen

⁶³ Joh 14,12

⁶⁴ Joh 17,12

Bugge skriver at det finnes flere tekstaltertavler som inneholder bibeltekst i tillegg til katekismen. Det er dette man finner på tekstaltertavlen i Vereide kyrkje og Gaupne gamle kyrkje.⁶⁵

Som jeg har vært inne på tidligere så er en viktig grunn til at disse altertavlene ble til, opplæringen av menigheten. Menigheten skulle forstå de enkelte ledd i en gudstjeneste, og dette skulle skje med god hjelp av en solid, enkel, enfoldig og god katekisme. En tekstaltertavle kunne med det være til god hjelp. De fleste av leddene som man finner i en tekstaltertavle, finner man også i gudstjenestene og de kirkelige handlingene som man har i dagens samfunn. Fader vår leses blant annet i alle de kirkelige handlingene.

Det som man kan merke seg med Vereide kyrkje er at den inneholder den malen som superintendent Anders Foss vil ha på tekstaltertavlene. Dette ble bestemt på synodemøtet i 1589, som han ledet. Noe annet som også ble bestemt på dette møtet, var utsmykningen av tekstaltertavlene. Forsiden av alterskapet skulle inneholde trosbekjennelsen i midten, dåpsbefalingen og innstiftelsesordene av Nattverden på den ene siden, mens når man lukket alteret igjen finner man på baksiden Fadervår flankert med De ti bud. Hovedkirkene i byene skulle inneholde delene på latin, dette var i tilfellet utlendinger som var i byene, som ikke kunne dansk. Kirkene på landet hadde dem på dansk.⁶⁶

Det er mer usikkert om bildene av englene og stjernehimlen på toppen av altertavlen var noe i Anders Foss sin ånd. Kunne ikke dette være oppmuntring til å dyrke englene? Strider ikke dette sterkt mot tanken på at man skal ikke lage seg noe avgudsbilde, hverken av det som er på jorden og det som er i himmelen? Eller kunne det ha kanskje ha vært ment som pynt. Kan det være at faren til Absalon Pedersen Beyer sine tanker astrologi påvirket sønnen til å lage bilde av stjernene.

Lukker man igjen altertavlen i Vereide kyrkje så dannes et kors. Dette er et interessant paradoks siden Schjelderup ifølge Bach-Nielsen kun betraktet kors som et avgudsbilde. Et kors er et krusifiks og med tanke på Schjelderups tanker om at korset er et avgudsbilde, så blir jo altertavlen i Vereide kyrkje selvmotsigende.

⁶⁵ Bugge Ragne, *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekismaltertavlene* s 87

⁶⁶ Bugge, s 88

5 Sammenligning mellom Vereide kyrkje og Gaupne gamle kyrkje.

Innledningsvis stilte jeg spørsmålet: Hvilke forskjeller og likheter finnes mellom tekstaltertavlene i Gaupne gamle kyrkje og Vereide kyrkje, og i hvilken grad reflekterer de synodemøtet i Bergen (1589) og superintendent J.S. skrift *Een Christelig undervisning aff den hellige Schrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene?*

Altertavlene i Gaupne gamle kirke og Vereide kirke ble til med 15 års mellomrom. De ble skapt i en tid som resulterte i et mye større fokus på Gud ord, Bibelens ord og selve «Ordet» som forkynnende og pedagogisk virkemiddel for å få menigheten til å tro på Gud. Ser man på selve altertavlene som sådan så ser man små likheter og forskjeller.

Det er kanskje naturlig å starte med det utseendemessige. Begge kirkene har katekismen skrevet med gullskrift på svart bakgrunn. Trosbekjennelsen finner man i det midtre feltet på begge altertavlene. Fader vår kommer under trosbekjennelsen i Vereide, mens Fader vår i Gaupne gamle kyrkje er på baksiden av altertavlen. På høyre lem finner man nattverden på altertavlene i begge kirkene. Dåp-sakramentet finner man øverst i Vereide kyrkje, over trosbekjennelsen, mens den er gjengitt på venstre side i Gaupne gamle kyrkje. I Vereide kyrkje finner man de ti bud gjengitt på venstre side. Mens Gaupne gamle kyrkje finner man de ti bud når man lukker igjen alteret. Gaupne gamle kyrkje har ingen dekorasjon på altertavlen mens Vereide kyrkje derimot har engler og stjernehimmlen på toppen av alteret. Gaupne har i motsetning til Vereide et kongelig emblem over trosbekjennelsen. Dette bekrefter den dansk norske kongen som kirkens overhode. I Gaupne gamle kyrkje finner man på nordøst hjørnet av alteret en liten figur spikret fast på kloss, en lignende figur finner man ikke i Vereide kyrkje. Det som også er likt er at begge kirkene har brunmalte alterbilder.

Det er interessant å merke seg er hvor mye mer utfyllende Gaupne gamle kyrkjes tekstaltertavle er vedrørende De ti bud. Dette kommer blant annet til uttrykk når det gjelder det første budet. I Gaupne gamle kyrkje så står det. «Og Gud tallde alle disse ord. Jeg er herren din gud som førte dig ut av Egypt land aff trelldomens hviss». Mens i Vereide står det kun «Jeg er herren din Gud. Du skalt icke ha fremmede guder enn mig.» Det som skjer i

tekstaltertavlen i Gaupne gamle kyrkje, er en mye større grad av aktivt skille mellom Gud og hans ord, i møtet med menigheten. I Vereide kyrkje så er ikke dette skillet tilstede: «Jeg er herren, din Gud» står det og med de ordene er skillet mellom Gud og menigheten opphevet og Gud som ren ånd er mye mer tilstede. Dette med Gud som ren ånd passer godt i forhold til Jens Schjelderups tekst, og tanker om Gud og hans tilstedeværelse som ren ånd. Dette påviser også at hans tanker om kalvinistiske påvirkningen. Tankene på at Guds ord er den egentlige kilden. I boken katekismens teologi av Oddvar Johan Jensen, kan man lese at når Luther skal sammenfatte budene, griper han fatt i det første budet og han skriver at det kilden og roten til alle budene. Vi kan dermed si at første sum formulerer hva møtet med Gud innebærer.⁶⁷

I omtalen av dåpens sakrament er mye likt, men det er også klare forskjeller mellom de to altertavlene. Dåpsbefalingen er lik, mens i Gaupne gamle kyrkje er dåpens sakrament litt mer utfyllende:

Marc X LADE DE SMAA BORN KOMM TILL MIG OC FORHINDRE DEM ICKE THI GUDS
RIGE HØRER SAADAN TILL. A.c.t X. LAND NOCTEN FORDVIDDE VANDET DISSE SKVILLE
ICKE BLEFFE DØPTE SOM HAVE ANNAMENT DEN HELLIGE AAND.

I Vereide kyrkje derimot avsluttes sakramentet med ordene: Salig er de som høre guds ord oc bevare dem. En annen forskjell er at Christie forteller at Markus X, ofte kommer igjen som bilder. Mens i Gaupne gamle kyrkje kommer den som en tekst istedenfor med bilde. Det som er en annen forskjell i Vereide kyrkje er at man viser et bilde av stjernene over dåpens sakrament. Man kan jo spekulere i hva dette med stjernene kan bety. Man kan enten se det som at man skal gå ut verden og døpe alle menneske. Man kan også se i likhet med Abraham fortellingen om at han skal bli tallrik som stjernene.

Nattverden er på begge altertavlene formulert helt likt hverandre, bortsett fra at det er skrevet med store bokstaver i Gaupne gamle kyrkje. Trosbekjennelsen i begge altertavlene er også lik. I begge kirkene vil menighetene se trosbekjennelsen i alterskapet når man åpner det. Det er med andre ord likt malen til Anders Foss. Innstiftelsesordene til nattverden er kanskje det som kan ligge som en rest av tekstaltertavlene i de altertavlene som komme etter bildefiendtligheten.

⁶⁷ Jensen, Oddvar Johan: *Katekismens teologi : en innføring i Luthers lille katekisme*, 1995 s 43

Fader vår er plassert på baksiden av tekstaltertavlen i Gaupne gamle kyrkje og under trosbekjennelsen i Vereide kyrkje.

Det pedagogiske bildet og ønsket om at Guds ord mye lettere skulle være tilgjengelig for alle som tror på Gud, gjorde at tekstaltertavlene fikk det gjennomslaget de i en kort periode hadde blant de øverste geistlige i Norge. Det er nettopp tanken rundt det pedagogiske som slår en når man ser på de to tekstaltertavlene. I Vereide kyrkje er tekstaltertavlen som helhet skrevet med det små og store bokstaver og foran hvert bud i De ti bud står et nummer. I Gaupne gamle kyrkje er de ti bud gjengitt med store bokstaver som en eneste stor sammenhengende tekst. Dette gir på mange måter Gaupne gamle kyrkjes altertavle et mer bombastisk uttrykk, men gjør også det lettere å lese De ti bud samt de fire andre delene. Det at Vereide kyrkje nummererer de 10 bud, bidrar derimot til at tekstene fremstår mer ryddig. I Gaupne gamle kyrkje er teksten gjengitt som en stor sammenhengende tekst og dette gir et mer intenst og kanskje ikke så pedagogisk virkemiddel. Når det er sagt, så er det ikke til å komme forbi at med store bokstaver så gjør det faktisk at De ti bud i Gaupne gamle kyrkje fremstår som lettere å lese enn gjengivelsen av de ti bud i Vereide kyrkje.

Et viktig poeng i tekstaltertavlene er de elementene man finner igjen i gudstjenestelivet den dag i dag. Nattverd og dåp er for eksempel elementer som man kan finne i dagens gudstjenester rundt omkring i det ganske land. Trosbekjennelsen og Fadervår er elementer man finner i hver enkelt kirkelig handling eller kirkelig samling, om det er gudstjeneste eller ikke. Det viktige var at menigheten kunne dette, og spesielt i en tid der det ikke var en selvfølge at alle kunne lese og skrive, var kunnskapen om sakramentene og de ti bud den lærdommen som flest lett kunne tilegne seg. Det var først nærmere 100 år senere, i 1736, at skolen ble etablert og noe av analfabetismen borte. Med tanke på nettopp dette siste er det i dag allikevel interessant å spørre seg, hvor pedagogisk det var, å gå inn for å lage tekstaltertavler i en tid da de færreste kunne lese.

Ordet spiller en viktig rolle i denne sammenheng og kunne representere Gud. Dette synet på at ordet hadde en sånn makt kan man se i andre religioner også, som jødedommen og islam. Med tanke på tekstaltertavlene vil man allikevel kunne si at Guds bilde i denne sammenheng med ordet er selve kilden og formidleren av tro.

Når man så sammenligner Vereide kyrkje kirkerommet med det i Gaupne gamle kyrkje kunne det ikke vært mer forskjellig. Gaupne gamle kyrkje inneholder mye bilder og tekst. I taket finner man sitater fra Det gamle testamente samt stjerner og månen, samt rosemaling.

Det er interessant å nevne en annen viktig forskjell. Nemlig det at Vereide kyrkje er en levende kirke og brukes aktivt av menigheten den dag i dag, mens Gaupne gamle kyrkje mye mer er en gammel kirke som nesten kan betraktes som en museumsgjenstand. Vil dette ha betydning i forhold til synet på tekstaltertavler? Svaret på det spørsmålet må bli; ikke egentlig. Disse altertavlene vant ifølge Sigrid Christie stor utbredelse ikke bare på Vestlandet men også på Østlandet. Men fullstendig bildeløse lot seg nok ikke gjennomføre.

Hvilken funksjon hadde så tekstaltertavlene i Vereide kyrkje og Gaupne gamle kyrkje? Hvordan ble den brukt? Det var kanskje greit å ha tekstaltertavle for å få menigheten til å være med og delta. Det er ofte at man kan tenke seg at det ikke var mange som kunne lese på tiden. Bugge skriver at det mest sannsynlig var flere enn det man skulle anta, som kunne lese. Det fortelles om at det trykte ordet hadde stor betydning, gjennom blant annet andaktsbøker, flygeblad og pamfletter. Da tjente nemlig det skrevne ordet som andaktsbilde og til ihukommelse. Man ble med det minnet om det som man hadde lært seg utenat ved å knytte det til konkret skriftbilde.⁶⁸

⁶⁸ Bugge Ragne, *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekismaltertavlene*, s 90

6 Oppsummering og konklusjon

I innledningen av denne oppgaven formulerte jeg følgende problemstilling: Hvilke forskjeller og likheter finnes mellom tekstaltertavlene i Gaupne gamle kyrkje og Vereide kyrkje, og i hvilken grad reflekterer de synodemøtet i Bergen (1589) og superintendent J.S. skrift *Een Christelig undervisning aff den hellige Scrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene?* Denne problemstillingen har jeg så forsøkt å besvare gjennom oppgaven.

Jeg har sett på bakgrunnen for å forstå tekstaltertavlene og den historiske konteksten de inngikk i. Superintendent Schjelderup mente i stor grad mener at bildestorming var innenfor. Det som var ikke innenfor, mener Schjelderup, var at Karlstadt handlet på egen hånd. Dersom Karlstadt hadde fått klart signal fra Luther hadde det da vært innenfor? Billedstormingen i Norge begynner og slutter med Schjelderup. Det sies at presten på Peder Clausen Friis (1545-1615), som omtrent var i samme periode, kastet ut statuer. Dette er noe som man ikke har funnet noe bevis for at han gjorde, men legendene lever allikevel videre. Hvis man ser på det som står om Norge i Kirkeordinansen her, kommer det frem at reformasjonen skulle innføres med den største varsomhet. Var det så varsomt det som forgikk da fem statuer ble fjernet fra domkirken? Det ble jo åpen strid, så det var vel ikke så varsomt. Bugge skriver at iveren etter å følge opp det som står skrevet i kirkeordinansen, var noe av bakgrunnen til at Schjelderup gikk inn i domkirken og fjernet statuene. Gjorde statuene noe skade? Man kunne si at de gjorde det, de kunne friste ulærde til å tilbe statuene mer enn Gud. Samtidig kunne statuene hjelpe til med å begynne på tro på Gud. Billedfiendtlighet var ifølge Christie grunnen til at katekismaltertavlene ble til. Bugge mener det derimot var iveren til å følge opp påbudet fra kirkeordinansen. Det som man merker er at det fantes mange forskjellige grunner til hvorfor tekstaltertavlene ble til. Hvis man skulle ha sett på det Von Carupsuen skrev om det, kunne akkurat statuer og bilde være med og formidle troen på den inkarnerte gud. Kunne bildet være med å skape tro?

Ikonoklasmen var et begrep som var viktig under reformasjon og kirkens historie. Det handlet, som nevnt tidligere, om å fjerne bilder og statuer. Var det vanlig å fjerne bilder og statuer i Norge? Man finner ikke så mange historier om dette i Norge. Man kunne si at den

begynte og endte med Jens Schjelderup. Han var den eneste som gikk fysisk inn i Bergen domkirke og fjernet statuer fra kirken, inspirert fra billedstormerne i Europa. Man har imidlertid, som nevnt tidligere, også Peder Claussen Fris som etter fortellinger gjorde det samme, altså kastet statuer i Aunaeleven utenfor kirken.

Christie skriver selv at sagnene om Fris og hans bildeprogram strekker seg tilbake fra før Fris var aktiv. Om Fris fortelles det at han var negativ til billedstormer. Det fortelles at han selv synes det var beklagelig at Olav-skrinet ble borte. Christie nevner videre at det var snakk om mange middelalderskulpturer som er bevart. Det som man kan merke er at fjerning av statuer ikke ble gjennomført her i Norge.⁶⁹

Skillet mellom det lutherske og det kalvinske billedsynet har vært viktig for forståelsen av billedstriden i Bergen. Luther mente at bilder både var bra og dårlig. Så lenge man ikke begynte å tilbe dem, var han fornøyd. De reformerte mente at det ikke skulle være noe bilde av noe menneske i kirkene. Gud var ren ånd for de reformerte og for Schjelderup, som var inspirert av deres syn. Det som allikevel var viktig for de reformerte var at Gud ikke skulle bli fremstilt av noe som helst bilde. Det er med andre ord en mye strengere bildeforståelse enn den katolske og den lutherske. Luther vil allikevel si at det ikke skulle inneholde noe bilde, kun tekst, men om det allikevel skulle inneholde noe så måtte det være et bilde av Jesus offentlige virke. Som man merker kan man si at Luther var både positiv og negativ til bilder.

Hvilke forskjeller og likheter finnes mellom tekstaltertavlene i Gaupne gamle kyrkje og Vereide kyrkje, og i hvilken grad reflekterer de synodemøtet i Bergen (1589) og superintendent J.S. skrift Een Christelig undervisning aff den hellige Scrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene? Dette var min problemstilling.

Svaret må være at de begge i aller høyeste grad passet inn i Schjelderups tekst og hans tanker rundt hvordan menigheten skulle omvendes kun ved hjelp av Den hellige skrift. Begge to inneholder det som presten i skriftet til Schjelderup vil ha «herlige stenser av den hellige skrifet».

Funnene mine i denne oppgaven er at de to altertavlene har noen likhetstrekk, men også endel som skiller de fra hverandre. Begge kirkene har rød og grønn maling i rammeverket. Det som

⁶⁹ Christie s 13

vi merker som likt er at svart bakgrunn og gullbokstaver. Begge kirkene har trosbekjennelsen i midtfeltet. Innstiftelsesordene er like hverandre i kirkene. Begge kirkene har alle de fem katekismedelene. Det som også er likt i begge kirkene er at de bruker forskjellige bibelværs flittig.

Det som er ulikt er. I Gaupne gamle kyrkje finner man fader vår på baksiden av altertavlen. Dette gjør man ikke i Vereide kyrkje. Fader vår finner man på fremsiden under trosbekjennelsen i Vereide kyrkje. Enn annen forskjell er de ti bud. I Gaupne gamle kyrkje skriver de i en stor sammenhengende tekst. Det gjør man ikke i Vereide kyrkje, der deler man De ti bud inn i nummer fra 1-10. I Vereide kyrkje er «J» og «F» «V» «V» litt mere forseggjort. Dette er forskjellig fra Gaupne gamle kyrkje som ikke har det. Vereide kyrkje har diverse bilder i rammeverket. Det har ikke Gaupne gamle kyrkje. Gaupne gamle kyrkje har store bokstaver det har ikke Vereide kyrkje.

Hvilken av tekstaltertavlene passer best til malen til Anders Foss? Den som passer best til malen til Anders Foss er Gaupne gamle kyrkje. Den hadde Fader vår på baksiden og den hadde ikke bildeframstillinger av engler og stjernehimel. Det som jeg er mer usikker på er bibelhenviisninger til andre bibelvers. Figurene som man finner i rammeverket i Vereide kyrkje finner jeg ikke noe om på synodemøtet fra 1589. Det som derimot er sikkert er at skrift skulle det være på altertavlen.

Hvis jeg skal si hvilken av altertavlene jeg vil ha valgt som et ideal for tekstaltertavler vil det nok ha vært altertavlen i Vereide kyrkje. Først og fremst fordi den har Fader vår under trosbekjennelsen. Fader vår i Vereide kyrkje er mer synlig enn Gaupne gamle kyrkje sin, siden Fader vår der står baksiden av altertavlen. Den andre grunnen er at de nummerer De ti bud, dette fremstår for meg som mer ryddig enn en stor sammenhengende tekst slik som Gaupne gamle kyrkje har. Det som derimot er fordelene med Gaupne gamle kyrkje sin altertavle er at den har STORE BOKSTAVER, noe som gjør teksten lettere å lese.

Litteraturliste

Bach-Nielsen, Carsten *Billedkunsten. I: Reformationen i dansk kirke og kultur 1517-1700*
Red: Niels Henrik Gregersen, Carsten Bach-Nielsen, Syd-Dansk Universitetsforlag 2017,
Odense

Den hellige skrift Bibelen: Det gamle og Det nye testamentet, Bibelselskapet, 2011, Oslo

Bugge. Ragne. *Ikonoklasmen i Norge og de norske katekisme altertavlene: i: Tro og Bilde i Norden i Reformasjonens århundre, med tyske resuméer : [foredrag fremlagt ved det 11. nordiske symposium for ikonografiske studier, Granavollen 1.-21. september 1988]*, Red: Blindheim, Martin, Hoher Erla, Lille Louise, 1991, Universitetets Oldsaksamling, Oslo.

Bugge. Ragne. *Tekstaltertavlene i Danmark-Norge 1600 i: Reformationens konsolidering i de nordiska länderna 1540-1610*, Red; Ingmar Brohed lest 05.04.2019, 1990,
Universitetsforlaget, Oslo, lest 05.04.2019 Tilgjengelig via:
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007110801039?page=307 nedlasta
05.04.2019

Christie. Sigrud. *Den lutherske ikonografien i Norge inntil 1800*, 1973. Forlaget Land og kyrkje, Oslo

Fet. Jostein. *Lesande bønder: litterær kultur i norske allmugesamfunn før 1840*,
Universitetsforlaget, 1995 Oslo

Flemestad, Roald. *Luthersk billedtenking og ortodoksiens altertavle i Norge. I: Tro og Bilde, i Norden i Reformasjonens århundre, [foredrag fremlagt ved det 11. nordiske symposium for ikonografiske studier, Granavollen 1.-21. september 1988]*, Red: Blindheim, Martin, Hoher Erla, Lille Louise, (red. 1991, Oldsaksamling, Oslo.

Gilje, Nils. *Saa ere nu saadanne Billedstytter døde træ oc stene. Billedstriden i Bergen 1568-1572.:* Tidsskrift for kulturforskning. 2011, Bergen

Gilje, Nils. *Heksen og humanisten: Anne Pedersdatter og Absalon Pederssøn Beyer: en historie om magi og trolldom i Bergen på 1500-tallet*, Fagbokforlaget 2010, Bergen

Lampe, Johan Fredrik, *Bergens Stifts Biskoper og Præster efter Reformationen: biografiske Efterretninger. Samlede af Provst Johan Fredrik Lampe. Efter hans Død udgivne af Daniel Thrap, Sognepræst.* 2, 1896, Forlaget af Cammermeyers Boghandel. Kristiania, lest 26.01.2019, Tilgjengelig via:

<https://www.nb.no/items/564485fb73596090ad47e6e596abca25?page=187&searchText=Absalon%20Absalonsen%20Beyer> nedlasta 26.01.2019

Lavik, Per Jan. *Gaupne gamle kyrkje* i Sogn. lest 6.februar I: Fremtid for fortiden bygningsvern i 125 år. 1969. Heiberg, Bernt Berg, Arne |Sinding-Larsen, Egil (red.), Grøndahl forlag. Oslo Tilgjengelig via: https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012092606113?searchText=134&page=151 nedlasta 6.februar. 2019

Rasmussen, Tarald: *Iconoclasm and religious images in the Early Lutheran tradition.* In: *Iconoclasm for Antiquity to Modernity.* Kristne Kolrud and Marina Prusac (red.): Ashgate forlag, 2014 Farnham

Jensen, Oddvar Johan: *Katekismens teologi: en innføring i Luthers lille katekisme,* Norsk Lærarakademi, 1993 Bergen

Schjelderup Jens. *Een Christelig undervisning aff den hellige Scrift om hvad en Christen skal Holde om affgudiske billeder oc Stytter udi Kirkene* upaginert side. lest 05.03.2019 1572 utgitt på nytt 1905, Det Mallingske Bogtrykkeri, 1905 tilegnetlig via https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013102108133?page=11 nedlasta 05.03.2019

Norsk biografisk leksikons artikkel om Anne Persdatter. Tilgjengelig via: https://nbl.snl.no/Anne_Pedersdotter

Store norskes leksikons artikkel om Bysants Tilgjengelig via <https://snl.no/Bysants>

Store norskes leksikons artikkel om Ikonoklasmen Tilgjengelig via: <https://snl.no/ikonoklasme>

Store norskes leksikons artikkel om kalvisme. Tilgjengelig via

<http://zinow.no/tngfiles1010/getperson.php?personID=I3247&tree=tree1zinow>

Vereide kyrkje : hovudkyrkja i Gloppen prestegjeld, 1963. utgiver Vereide kyrkje 1963 lest 13.01.2019 tilgjengelig via:

<https://www.nb.no/items/5c04d80e981365bb259fb726cbaf7130?page=21&searchText=vereide%20kirke> nedlasta 13.01.2019

Vereide kyrkje fylkesleksikon. <https://leksikon.fylkesarkivet.no/article/252a4134-c140-4c9b-9c61-6f66c13f2c3a/>

Vedlegg

Gaupne gamle kirke

Vår hellige trosartikkel

JEG TROR PAA GUD FADER DEN ALLMEKTIGE JORDENS SKAPER FOR JORDENS SKAPBERRE. JEG TROR PAA JESUM CHRISTIUM ENBÅRENDE SØN VÅR SOM UNFANDEN AV DEN HELIGE AAND FØDE AFF JOMFRU MARIA. PINT UNDER PONTO PLIANO DØD OF BEGARVD, NED TILL MED FOR HELVDEDE TEDIE DAGE OPPSTOD FRA DE DØDE. OPFORER TIL HIMMELS FIDERE HOFF GUD FADERS HØIER HAAND HVORFRA HAN SKAL IGJENKOMME FOR DØMME LEVENDE OG DØDE. JEG TROR PAA DEN HELLIGAAND, EN HELLIG ALMINDELIG KIRKE, DE HELLIGES SAMFUND, SYNDERNES FORDELSE, KJØDETS OPSTANDLSE OG DET EVIGE. AFF AMEN

Alteres sakrament.

VOR HERRE JESUS KRISTUS I DEN NAT DA HAN BLEFF FORRÅT TOK HAN BRØD TAKT BRØT DET GAV SINE DICIPLER OG TAGDE SAGEDE DETTE HENOR EDER DET. DET ER MITT LEGEME GITT FOR EDER. DET GJØRRE FOR MIN IHUKOMMELSE. LIGE SAA TOG HAND OR KALKEN EFTER AFTENSSMÅLTID TAKT GATT DERMEN OR SAGDE DRIKKE ALLE DERAFF DEN ER DET NYE TESTAMETIS KALK I MITT BLOD, SOM UTGYDIS FOR EDER TIL SYNDENIS FORLADELSE. DETTE GJØRER SAA OFTE SOM I DET DRIKKE IMINHUKOMMELSE.

Herrens bønn

FADER VOR DU SOM ER I HIMLENE HELLIGET VORDER DIT NAVN KOMME DIT RIGE SKE DIN VILJE SOM I HIMMELEN SAA OG PAA JORDEN GIV OS I DAG VORT DAGLIG BRØD OG FORLAD OS VOR SKYLD SOM VI FORLADE VORE SKYLDENERE OG LED OS IKKE UDI FRISTELSE MEN FRELS OS FRA DET ONDE THI RIGET ER DIT MAGTEN OG ÅREN I EVIGHED. 3 AMEN.

Vereide kirke

Trosbekjennelsen

Vår hellige trosartikkel

Jeg tror paa Gud Fader den allmechtige jordensskaper for jodensskaberre. tror paa Jesum christum enbåerende søn vår fom unnfanden av den hellige Aand føde aff Jomfru Maria. Pint under ponto pilano død of begravd, ned for till helvede tredie dag oppstod fra De døde. Opforer til himmels fidere hoff Gud faders høier haand hvorfra Han skal igjenkomme for at å dømme leffuen oc døde. Jeg tror paa den hellig aand, en hellig almindelig kirke, de helliges samfund, syndernes forladelse, kjødets opstandelse og det evige lifff. Aff Amen

Herrens bøn

Fader vor, Du, som er i Himlene. Helliget vorde Dit Navn. Komme Dit Rige! Ske din Vilje, som i Himmelen, saa og paa Jorden. Giv os idag vort daglige Brød. Og forlad os vor Skyld, som vi forlade vore Skyldnere. Og led os ikke udi Fristelse. Men frels os fra det onde. Thi Riget er Dit, Magten og Æren i Evighed. Amen.

Alteres sakrament.

Vor herre Jesus Kristus i den nat da han bleff forråt tok han et brødet takt brøt det gav sine dicipler og sagde tagde sager dette henor eder det. det er mitt legeme gitt for eder. Det gjører for min ihukommelse. Lige saa tog hand or kalken efter aftensmåltid takt gaff dermen or sagde drikke alle deraff den er det nye testametis kalk i mitt blod, som utgydis for eder til syndernis forladelse. Dette gjører saa ofte som i det drikke til min hukommelse.

(Kommentar: Den nederste skriftet sliter jeg med og få lest, trykket er for dårlig.)

